

**OD LIBERALIZMA DO KATOLICIZMA:
NEKI ASPEKTI PRAVNIH ODNOSA IZMEĐU
CRKVE I DRŽAVE U REPUBLICI HRVATSKOJ
- NOVO PRAVNO UREĐENJE BRAKA**

Dr. sc. ALAN UZELAC, asistent
Pravnog fakulteta u Zagrebu

UDK 322(497.5)
347.623
342.724

Izvorni znanstveni rad

Sadržaj

1. Uvod	342
2. Liberalizam i katolicizam - određenje u kontekstu reforme obiteljskog prava	344
3. Građanski brak kao dio liberalnog naslijeđa Francuske revolucije	345
3.1. Francuska revolucija i građanski brak	345
3.2. Utjecaj Francuske revolucije - primjer Italije	347
3.2. Neke druge europske zemlje - Njemačka, Španjolska	349
4. Osnovne odrednice hrvatskoga prava o zaključenju braka	350
4.1. Povijesni kontekst: uređenje braka u Hrvatskoj do 1946. godine	350
4.2. Građanski oblik braka - bračno pravo 1946-1996. godine	355
4.3. Nove tendencije: Konkordat sa Svetom Stolicom - Ugovor o pravnim pitanjima iz 1996. godine	356
4.4. Obiteljski zakon iz 1998. godine	359
5. Evaluacija	362
5.1. Opće napomene	362
5.2. Javne ovlasti crkvenih tijela i načelo odvajanja crkve od države	363
5.3. Odredbe novog zakonodavstva i načelo jednakosti	367
5.4. Priznanje i izvršenje odluka crkvenih sudova	369
6. Zaključci	372

Od srpnja 1999. godine početak će se primjenjivati odredbe Obiteljskog zakona. Jedna od novosti koju taj zakon donosi jest i novo pravno uređenje braka. Umjesto dosadašnjeg obvezatnog građanskog braka, novi zakon alternativno omogućuje priznanje pravnih učinaka vjerskom braku, čime se otvara mogućnost da se, prema izboru bračnih drugova, brak zaključi ili u crkvenom ili u građanskom obliku. Novo uređenje otvara niz dalekosežnih pravno-političkih i ustavnih pitanja, posebno u svjetlu formulacije da se pravne učinke braka priznaje samo "vjerskim zajednicama koje o tome imaju uređene odnose s Republikom Hrvatskom", odnosno u svjetlu činjenice da je i prije donošenja Obiteljskog zakona novo uređenje prejudicirano u Ugovoru o pravnim pitanjima koji je Hrvatska zaključila sa Svetom Stolicom. Uz dvojbe oko sukladnosti opisanih rješenja s principima moderne liberalne države (kao što su jednakost pojedinaca i vjerskih zajednica pred zakonom i načelo odvajanja crkve i države) opisanima u hrvatskom Ustavu, autor posebno ističe neprimjenjivost odredaba Ugovora o priznanju odluka crkvenih sudova.

1. Uvod*

Devedesete godine u Republici Hrvatskoj obilježene su gotovo neprekinutom linijom društvenih i pravnih promjena u smjeru koji je *prima facie* potaknut učenjima i nazorima Katoličke crkve.¹ Takva "(re)katolicizacija" može se pratiti na raznim područjima: od odgoja i obrazovanja (uvodenje katoličkog vjeronauka u škole, dodjeljivanje prava javnosti vjerskim učilištima na svim razinama), znanosti (intenzivno uključivanje sloja katoličkih intelektualaca u dijaloške procese, ali i u procese odlučivanja), politike (senzibilizacija za političke sentimente Katoličke crkve). Iako je dio tih kretanja proizvod reakcije na razdoblja represije vjere i vjerskih osjećaja, i pripada procesu normalnom u pluralističkim demokratskim društvima, širina i intenzitet tih kretanja, kao i njihova izrazita jednostranost (usmjerenost na jednu od vjerskih zajednica), mogu potaknuti pitanja o njihovoj sukladnosti s ustavnim principom jednakosti religija i odvojenosti crkve od države².

* Autor ovoga teksta zahvaljuje svima koji su odvojili dio svoga vremena da pročitaju nacrt ovoga rada i, eventualno, daju komentare koji su značajno pomogli pri oblikovanju njegove konačne redakcije: prof. dr. Miri Alinčić, prof. dr. Mihajlu Diki, prof. dr. Siniši Trivi, prof. dr. Josipu Kregaru, prof. dr. Ivanu Padjenu, dr. Daliboru Čepulu, dr. Aleksandri Korač, dr. Siniši Rodinu, mr. Vesni Magličić i mr. Mariju Strechi. Posebne zahvale također idu Marinu Jurekoviću za dragocjenu pomoć u istraživanju i prikupljanju literature, posebno one vezane za ustavnopravnu doktrinu, odnose crkve i države i konkordate s Katoličkom crkvom.

¹ Ovaj je tekst proširena, prerađena i revidirana verzija utemeljena na tekstu izlaganja pripremljenog za seriju razgovora i rasprava *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj* koje je organizirala zaklada Friedrich Naumann Stiftung. Izvorna verzija predstavljena je za drugi dio razgovora 5. ožujka 1999. godine u Brezovici kraj Zagreba.

² *Vidi* čl. 41. Ustava RH: "Sve vjerske zajednice jednake su pred zakonom i odvojene od države. Vjerske zajednice slobodne su, u skladu sa zakonom, javno obavljati vjerske obrede, osnivati

Iako adekvatno pravno uređenje položaja vjerskih zajednica nije dovoljan uvjet za ostvarenje tog ustavnog principa, ono je svakako nužan uvjet. U tom smislu čini se da je vrijeme da se postavi pitanje o odnosu temeljnih vrijednosti na kojima počiva moderna liberalna država i promjena potaknutih jačanjem katoličke paradigme. Te dvije, naizgled polarne vrijednosti, liberalizam i katolicizam, i prijepori koji se javljaju pri pravnoj regulaciji područja koja su od podjednakog interesa za državu i ustavni poredak, s jedne strane, i doktrinu pojedine vjerske zajednice, s druge strane, stoje u središtu ovoga rada. Teza od koje polazimo jest sljedeća: iako liberalizam i katolicizam nisu u svakom konkretnom slučaju kontrarni koncepti (oni se, uostalom, nekada susreću u zanimljivim spojevima kao što su "liberalni katolicizam" ili "katolički liberalizam"), pravna i konstitucionalna analiza pokazuju da se u Hrvatskoj od donošenja "liberalnog" Ustava iz 1990. godine do danas u cjelini može uočiti konstantna tendencija da se liberalizam i katolicizam suprotstave kao dvije polarne opreke, pri čemu je smjer kretanja nedvojbeno *od liberalizma prema katolicizmu*.

Šire ispitivanje pozitivnopravnog okvira za uređenje položaja vjerskih zajednica i analiza njegova funkcioniranja u praksi izlazili bi iz okvira ovoga rada. Jedan barem nešto širi prikaz ove teme obuhvaćao bi svakako "klasične" teme kao što su položaj religije u školama i javnim službama (vojsci, policiji); definiciju i status "priznatih vjerskih zajednica", odnosno "sekti"; slobodu (ne)pripadanja pojedinoj religiji odnosno slobodu izražavanja svojih vjerskih (ali i osobnih) svjetonazora. Ovdje bi neizostavno trebalo govoriti i o utjecaju pojedinog snažnog vjerskog stava na pravno uređenje pojedinih općih pitanja - npr. prava na slobodu žene da po vlastitom izboru prekine trudnoću ("pravo na pobačaj") i sl.

Umjesto analize svih tih pitanja, što bi bez sumnje bio poticajan zadatak koji bi mogao dovesti do zanimljivih i relevantnih rezultata, u ovom radu ograničit ćemo se na samo jedno, u javnim i stručnim raspravama (posebno onima o liberalizmu i katolicizmu) do sada tek marginalno obrađivano pitanje - na utjecaj vjerskih stavova Katoličke crkve na novo hrvatsko obiteljsko zakonodavstvo, tj. na novo pravno uređenje braka. Ova je tema odabrana prema metodi "najtežeg pukušnjog slučaja", sukladno kojoj dokaz teze na najtežem primjeru "konzumira" ostale, manje teške slučajeve (*argumento a maiori ad minus*).

Zašto je reforma bračnog prava težak primjer za demonstriranje "neliberalnih" pravaca potaknutih katoličkom paradigmom? Ponajprije, akt kojim je reforma definitivno provedena, Obiteljski zakon³, jest razmjerno kvalitetan zakonski tekst, koji na mnogo mjesta slijedi (ili logički i sustavno nadograđuje) prethodno važeće pravo. U većini svojih rješenja taj zakon pažljivo balansira formulacije, nastojeći demonstrirati visoke tehničke i stručne standarde i sukladnost

škole, učilišta, druge zavode, socijalne i dobrotvorne ustanove te upravljati njima, a u svojoj djelatnosti uživaju zaštitu i pomoć države."

³ Narodne novine, 162/98 od 22. 12. 1998. (stupio na snagu 30. 12. 1998.; sukladno čl. 372. primjenjivat će se od 1. 7. 1999.) - u daljnjem tekstu: ObZ.

temeljnim principima pravne države. Njegova temeljna novina u području bračnog prava jest prelazak s tzv. obveznog građanskog na fakultativni građanski ili vjerski brak⁴, sadržana u pravilu da se "brak može sklopiti [...] u građanskom ili vjerskom obliku".⁵ Utoliko novi zakon nije izabrao radikalno rješenje obveznog crkvenog braka, kakvo je u glavnini kontinentalne Hrvatske postojalo sve do 1946. godine kada je uveden obvezni građanski brak.⁶ Ni usporedba s pravom susjednih država, taj omiljeni *tertium comparationis* za kakvoću legiferiranja u posljednjim godinama, ne može prokazati pomalo rudimentarna rješenja novog zakona kao neprimjerena ili neuobičajena. Naime, već i površan pregled raznih nacionalnih bračnih statuta otkrit će šaroliku raznovrsnost tradicijski uvjetovanih rješenja, među kojima alternativni izbor između građanskog i vjerskog braka nipošto nije izuzetak, čak ni u krugu zemalja koje se percipiraju kao izrazito liberalne ili lijevo orijentirane - npr. u Švedskoj.⁷

No, unatoč tome što se ne možemo pozvati na dva ključna i u praksi često korištena oslonca za stručnu kritiku *de lege ferenda* - na zanatski amaterizam i komparativnopravni izolacionizam - u ovome će se radu pokušati obraniti teza da se novo uređenje braka može promatrati (i) pod vidom naznačenim u naslovu ovoga rada, dakle kao proizvod političkih i socijalnih kretanja *od liberalizma ka katolicizmu*.

2. Liberalizam i katolicizam - određenje u kontekstu reforme obiteljskog prava

Bez obzira na odredišnu točku u definiciji kretanja od liberalizma ka katolicizmu, moglo bi se postaviti pitanje je li polazište ispravno određeno - tj. može li se uopće govoriti o "liberalnosti" dosadašnjeg prava. Odmah se može anticipirati i argument da je Zakon o braku i porodičnim odnosima⁸ iz 1978. godine *par excellence* zakon donesen u zenitu realsocijalističke vladavine, pa je time teško opisiv kao "liberalan" zakon. Ne odričući prvi dio ocjene (o karakteru vladavine), treba međutim energično zaniijekati njezin drugi dio kao *non sequitur*. Uistinu, ZBPO po mnogim je svojim osobinama i bio *liberalan* prema glavnim kriterijima liberalnosti u ovome području, i samo će se neinformirani diskutanti odvažiti to poreći. Njegov progresivni duh mogao se registrirati na gotovo svim ključnim sastavnicama bračnog

⁴ Vidi Alinčić, Građanski brak sklopljen prema državnim propisima i u vjerskom obredu, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 47:6/1997, str. 661 i d.

⁵ Čl. 6. ObZ.

⁶ Vidi Alinčić, *op. cit.* (bilj. 4), str. 663.

⁷ Za reprezentativan pregled komparativnih rješenja *cf. ibid.*, str. 652-660.

⁸ U daljnjem tekstu: ZBPO. Vidi Narodne novine, 11/78 od 21. 3. 1978. (izvorni tekst); ispravak ZBPO, NN, 27/78 od 3. 7. 1978; Zakon o izmjenama i dopunama ZBPO, NN, 45/89 od 24. 10. 1989; ZBPO (pročišćeni tekst), NN, 51/89 od 27. 11. 1989; Zakon o dopunama ZBPO, NN, 59/90 od 31. 12. 1990.

i obiteljskog prava: na dosljedno provedenom načelu jednakosti žena i muškaraca; u razini (barem deklarativnoj) socijalne zaštite prava djece; u fleksibilnom i modernom režimu prestanka braka (poništaj, развод) itd. U bivšoj jugoslavenskoj federaciji, u kojoj su bračni i porodični odnosi bili u nadležnosti federalnih jedinica, hrvatski je zakon bio cijenjen kao jedan od najsuvremenijih ("najliberalnijih"). Uostalom, i "novi" zakon (kao i dobar dio sličnih sustavnih zakonskih izmjena) preuzeo je iz staroga mnogo odredaba, što se vidi ako se u čitanju pronikne kroz obilato (i ne uvijek dosljedno i opravdano) terminološko "noveliranje" koje je u mnogome pridonijelo izgledu novog identiteta ("novoga zakona"), a ne nešto opsežnije zakonske novele. Zanimljivo je da stvarne promjene Zakona nisu svugdje išle u istome smjeru, pa se tako upravo u području pravnog uređenja braka mogu paralelno nazrijeti gotovo kontradiktorne "liberalne" i "konzervativne" odrednice.⁹

Čitavo novo obiteljsko zakonodavstvo stoga se ne može jednoznačno čitati u ključu pomaka od "liberalizma" prema "katolicizmu". Kada bi se povukla zamišljena srednja linija u Obiteljskom zakonu, moglo bi se čak tvrditi da je ona znatno "liberalnija" od općih društvenih tijekova (što može biti objašnjenje relativno slabih reakcija na njega u oporbenim krugovima)¹⁰. No, ako cijeli Zakon ne može biti promatran u tom ključu, može li se tako promatrati novo uređenje "forme zaključenja braka" (kako se još eufemistički naziva novo crkveno/svjetovno alternativno uređenje)? U narednom tekstu ponudit ćemo nekoliko argumenata koji bi trebali dati putokaz za odgovor na to pitanje.

3. Građanski brak kao dio liberalnog naslijeđa Francuske revolucije

3.1. Francuska revolucija i građanski brak

"Liberalizam" je notorno višeznačan pojam, čak i ako se ograničimo samo na njegovo značenje definirano u političkoj teoriji. Ono na čemu gotovo jednoznačno inzistiraju sve definicije modernog političkog liberalizma jest zaštita slobode pojedinca pred presezanjima države, zaštita privatnog vlasništva i politička i konstitucionalna zaštita ljudskih i manjinskih prava. Ova bi se lista mogla i proširiti: kako navodi mjerodavno domaće leksikografsko izdanje, unatoč aporijama modernog liberalizma, "ne može se osporiti činjenica da je liberalizam zaslužan za gotovo sve osnovne političke ustanove suvremenog svijeta; slobodna trgovina, sloboda misli i trpeljivost, konstitucionalizam i zaštita ljudskih prava, demokracija,

⁹ O liberalizaciji uređenja razvoda (rastave) braka u ObZ-u vidi *npr. infra*, bilj. 104 i tekst na koji se odnosi.

¹⁰ Vjerujemo da je za ovu činjenicu u prvome redu zaslužna pravna struka, koja je barem u stadijima izrade nacrtu zakona uspjela amortizirati dosta pritisaka usmjerenih na sustavnu destrukciju modernog i liberalnog tona karakterističnog za dosadašnje obiteljsko zakonodavstvo.

podjela vlasti, federalizam i autonomija, socijalna pravda; ukazivanje na individualne slobode i na političku jednakost predstavljaju posebne tekovine liberalizma".¹¹

U svome inzistiranju na pravnom omeđivanju granica individualne slobode i (samo)ograničavanju državne samovolje, ustavno i zakonodavno je kodificiranje ležalo od samih izvora u neprijepornom središtu liberalne doktrine. Kako navodi jedna izreka iz godine sedme francuskog revolucionarnog kalendara, "*Il ne s'agit pas de déchaîner les passions révolutionnaires, mais d'enflammer toutes les affections 'libérales' et généreuses, et de faire que la liberté ne soit pas le patrimoine de quelques-uns, mais le domaine de tous les Français.*"¹² Taj liberalni zanos za slobodu kao vlasništvo svih, a ne samo nekih, zadržao se i tamo gdje to možda ne bismo očekivali; tako je sam Napoleon, pišući svoje memoare u progonstvu na Svetoj Heleni, s ponosom navodio da se oslanjao na pobornike konstitucionalizma poput Benjamina Constanta i *les hommes qui, comme lui, avaient fait des idées libérales l'étude ou le rêve de leur vie.*¹³

Proizvod takvog liberalnog zakonodavstva, jednakog za sve, jest i uvođenje obvezatnog građanskog braka u Francuskoj zakonom 1792. godine. Građanski brak u Francuskoj bio je proizvod kontinuiranih sukoba između crkvenih i državnih vlasti, koji je kulminirao uspostavljanjem državne vjere i nacionalizacijom i laiciziranjem društvenih poslova koje je crkva obavljala (bolnice, škole, sirotišta). *Assemblée nationale* 20. rujna 1792. posebno je laicizirala vođenje matičnih knjiga, koje je povjerila općinskim upravama. Istoga je dana, smatrajući da je brak "samo građanski ugovor" te da "mogućnost razvoda proistječe iz osobne slobode i da bi nerazrješiva obveza značila propast", dano i pravo na razvod braka.¹⁴

Radikalizam jakobinske vladavine prema crkvi nije dugo trajao, te je u razdoblju Konzulata religija brzo obnovljena. Međutim, svijest o potrebi odvajanja crkve i države je ostala, pa je i Napoleon, priznajući katolicizam kao vjeru većine Francuza, odbio tretirati ga kao državnu vjeru, što je potvrđeno i u njegovom konkordatu s Katoličkom crkvom iz 1801.¹⁵ U istom je duhu formulirana i velika

¹¹ *Leksikon temeljnih pojmova politike*, Zagreb, 1990, str. 32.

¹² Buchez/Roux-Lavergne, *Histoire parlementaire de la Révolution française ou Journal des Assemblées nationales*, t. 38 (Paris, 1834), 52 (25. 5. 1799). ("Nije riječ o raspirivanju revolucionarnih strasti, već o rasplamsavanju svih 'liberalnih' i plemenitih sklonosti, o tome da sloboda ne bude tek baštinom nekih, nego vlasništvom svih Francuza.")

¹³ Napoleon, *Correspondence*, 21. 2. 1816, t. 32 (1867), 340. Citirano prema: Vierhaus, Rudolf, *Liberalismus*, u: Koselleck/Brunner/Conze, *Geschichtliche Grundbegriffe*, Stuttgart, 1972, str. 751 ("... ljudi koji su, poput njega, liberalne ideje učinili predmetom svoga životnog izučavanja ili svojih životnih snova").

¹⁴ V. Soboul, *Francuska revolucija*, Zagreb, 1966, str. 464 i d.

¹⁵ *Ibid.*, str. 466. Inače, 1813. godine, kada je papa Pio VII. bio carev zarobljenik, bio je zaključen još jedan konkordat, tzv. *Fontainebleauski konkordat*, koji je papa otkazao čim je oslobođen. Nakon restauracije, Luis XVIII. zaključio je 1817. godine s Pijom VIII. još jedan konkordat, koji također nije nikada bio primijenjen, jer ga francuski Parlament nije nikada bio ratificirao.

kodifikacija građanskog prava, *Code civil*, uređujući obvezni građanski brak. Napoleonov Konkordat trajao je sve do 1905. godine. Pojedine njegove odredbe ipak su odstupale od liberalnog stava o razdvajanju crkve od države, predviđajući uz ostalo pravo državnog poglavara na imenovanje biskupa, kao i državno financiranje niza crkvenih ustanova. Uz stalne proteste Liberalne stranke, koja je pred kraj Drugoga carstva otkazivanje Konkordata i dosljednu provedbu načela odvajanja crkve od države čak unijela i u svoj program, Konkordat je ipak potrajao sve do početka dvadesetog stoljeća. Od 1901, kada je zakon o vjerskim kongregacijama zaoštrio propise prema Katoličkoj crkvi, pa do 1904, kada je francuski predsjednik unatoč snažnim protestima Vatikana posjetio talijanskog kralja, odnosi Francuske i Svete Stolice su se pogoršavali, te je došlo do prekidanja diplomatskih odnosa i ukidanja papine nuncijature u Parizu. Kao državni odgovor Francuske, 9. prosinca 1905. donesen je zakon koji je dosljedno primijenio princip odvajanja crkve i države te zatražio da se vjerske kongregacije nanovo registriraju kao privatne udruge. Papa Pio X. 1906. enciklikom *Gravissima* zabranio je Katoličkoj crkvi u Francuskoj formiranje takve udruge, kompromis je bio postignut tek ponovnim uspostavljanjem diplomatskih odnosa i formiranjem odgovarajućih udruga 1921. godine, za Pija XI.¹⁶ Odvajanje crkve od države i građanski brak ostali su kao trajno naslijeđe Francuske revolucije.

3.2. Utjecaj Francuske revolucije - primjer Italije

Odjeci Francuske revolucije u okolnim zemljama za njezina trajanja te nakon restauracije "starog poretka" (*ancien régime*) i u ovom su aspektu bili raznoliki i ne bez obrata.¹⁷ Kao karakterističan primjer može se navesti Italija. Nakon prvog republikanskog trijenala i razdoblja frankofilskih talijanskih republika, Bečki kongres je restauracijom starih monarhija u većini talijanskih krajeva vratio klerikalnu kontrolu i utjecaj nad svim aspektima javnog života. To nije, međutim, utišalo liberalne tendencije, koje su do izražaja došle u bunama od 1830. i 1840. godine, u kojima su se između ostaloga tražile konstitucionalne reforme i moderno građansko zakonodavstvo, ali i oslobođanje od austrijske dominacije i formiranje nacionalne države. U takvim nastojanjima mjestimično se nastojao pronaći kompromis između liberalnih i tradicionalnih - prvenstveno katoličkih - elemenata, npr. kod eksponata tzv. liberalnog katolicizma poput Vincenza Giobertija. Kao saveznik liberalnih i reformističkih strujanja u prvom se razdoblju svoga života može izdvojiti i najutjecajniji papa devetnaestog stoljeća, papa Pio IX. Krećući se od inicijalnih prihvaćanja nekih liberalnih shvaćanja - npr. Lammennaisove teze o tome da crkva može profitirati iz širenja političke slobode, on je međutim nakon

¹⁶ Cf. Stefanović, *Odnos između crkve i države*, Zagreb, 1953, str. 68-80.

¹⁷ V. npr. *Povijest svijeta*, Zagreb, 1976, str. 546.

revolucije iz 1848. godine u sve većoj mjeri postajao pobornik konzervativnog i reakcionarnog ultramontanizma. Takav stav Vatikana kulminirao je u papinoj enciklici *Quanta Cura* iz 1864. godine, uz koju je bio priložen *Syllabus complectens praecipuos nostrae aetatis errores* u kojem je katalogizirano 80 "glavnih grešaka našeg vremena". Na listi, potvrđenoj i novim Kodeksom kanonskog prava iz 1917. godine, uz panteizam, socijalizam, sekularno obrazovanje, načelo slobode vjere i savjesti, državni suverenitet nad Crkvom, nalaze se i sam liberalizam i građanski brak. U posljednjem, osamdesetom članku, stigmatizirano je shvaćanje da se papa "može i treba pomiriti i složiti s napretkom, liberalizmom i modernom civilizacijom" - čime je poražena struja liberalnog katolicizma, ali i zapečaćen sukob između Katoličke crkve i *Risorgimenta*, koji se uz borbu za jedinstvenu Italiju zalagao upravo za vrijednosti liberalizma i moderne civilizacije. Sukob je kulminirao 1869. i 1870: na prvom Vatikanskom koncilu potvrđena je konzervativna linija Pija IX. i potvrđena dogma o nezabludljivosti (nepogrešivosti) pape. Niti godinu nakon početka koncila, ujedinjenje Italije okončano je 1870. godine zauzimanjem papinskih posjeda i Rima, na što je papa reagirao proglašavajući se za zatočenika u Vatikanu. Niti pokušaj talijanske vlade da unilateralno riješi pitanje odnosa s papom ozakonjavanjem crkvenih povlastica - donošenjem tzv. Zakona o jamstvima (*Legge delle guarentigie*) - u svibnju 1871. godine, nije doveo do uspostavljanja državno-crkvenog povjerenja.¹⁸ Iako se papa nastavio prešutno koristiti danim povlasticama - kao što su jamstvo za slobodno obavljanje vjerskih funkcija, pravo na primanje ambasadora i komunikaciju s drugim biskupima te trajno korištenje Lateranske i Vatikanske palače - javno je osudio sam zakon te zabranio katolicima da glasuju na parlamentarnim izborima ili budu kandidati na njima. S druge strane, novo građansko zakonodavstvo - *Codice Civile* iz 1865. godine - propisalo je obvezno građansko zaključenje braka.

Novi obrat u odnosima crkve i države u Italiji dogodio se tek Lateranskim ugovorom koji je 1929. godine zaključila Mussolinijeva vlada i Vatikan. Stavljajući izvan snage Zakon o jamstvima iz 1871. godine, Mussolini je, priznajući Katoličkoj crkvi niz povlastica, osigurao naklonost i potporu Crkve. Ovaj sporazum, potpisan između Mussolinija s jedne strane i kardinala državnog tajnika Pietra Gasparrija, s druge strane osigurao je diplomatsko priznanje talijanske fašističke države od Vatikana u zamjenu za priznanje katoličke vjere kao jedine državne religije, veliku financijsku odštetu za oduzeta crkvena dobra i niz drugih privilegija Svetoj Stolici i katoličkom svećenstvu. Između ostalih odredaba, Lateranski ugovor priznavao je i pravo Crkve na vjersku poduku u osnovnim i srednjim školama - ali i crkveni brak. Tako je prema čl. 34. Ugovora priznata valjanost braku zaključenom u Katoličkoj crkvi prema odredbama kanonskog prava te je zabranjen razvod braka, a slučajevi poništaja stavljeni su u isključivu nadležnost crkvenih sudova.¹⁹

¹⁸ Cf. Lanović, *Konkordat Jugoslavije s Vatikanom*, Beograd, 1925, str. 27.

¹⁹ Cf. Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 654; *Encyclopaedia Britannica* 97, CD-ROM, odrednica *Lateran Treaty; The Relations of the church with democratic, fascist, and communist regimes during the period of the world war: the response to new ideologies and to secular culture.*

Odredbe Lateranskog ugovora, potvrđene i u talijanskom Ustavu iz 1948. godine, ostale su na snazi sve do nedavnih dana, premda su od početka 70-ih godina provedene značajne reforme u zakonodavstvu legalizacijom razvoda braka (1970), kontracepcije (1971) i pobačaja (1978) kao i reformom obiteljskog prava (1975). Pojedine reforme poduprte su plebiscitarno - tako je u referendumu 1974. godine 59,1 posto glasača podržalo pravo na razvod braka, dok je 1984. godine 67,9 posto poduprlo zakon koji je dozvoljavao pobačaj. Sam Lateranski ugovor konačno je napušten 1985. godine, nakon što je godinu ranije socijalistička vlada Bettina Craxija zaključila novi konkordat sa Svetom Stolicom, u kojem su priznate mnoge u međuvremenu nastale socijalne promjene. Između ostaloga, katolicizam je prestao biti državna religija; država je prestala plaćati svećeničke plaće; vjerska poduka u školama ograničena je na poduku koja se pruža samo na izričit zahtjev učenika; ograničeno je pravo Katoličke crkve na porezne olakšice i oslobođenja. U osnovi, odredbe o građanskim učincima braka sklopljenog u crkvi i izvršenju odluka crkvenih sudova o poništenju braka nisu dodimute, ali je pred Ustavnim sudom postavljeno pitanje njihove ustavnosti.²⁰

3.3. Neke druge europske zemlje - Njemačka, Španjolska

U drugim zemljama europskog kulturnog kruga na sličan su se način smjenjivali liberalno-reformistički i konzervativno-tradicionalistički periodi, periodi klerikalizma i antiklerikalizma. Razdoblje koje je po intenzitetu prijepora bilo slično razdoblju oduzimanja papinskih posjeda u Italiji, u Njemačkoj je bilo razdoblje Bismarckovog *Kulturkampf* ("kulturnog boja") - premda u bitno drugačijem, dominantno protestantskom kontekstu. U razdoblju između 1871. i 1878. religijske su škole u Njemačkoj podvrgnute državnoj kontroli, neki su crkveni redovi (npr. isusovački) ukinuti, a imenovanja crkvenih velikodostojnika stavljena su pod striktan državni nadzor. Kulminacija *Kulturkampf* u Njemačkoj zbilila se 1875. godine, kada je građanski brak učinjen obvezatnim u cijeloj Njemačkoj. Iako su mnogi protucrkveni zakoni nakon 1878. ublaženi ili ukinuti, trajan rezultat bio je osiguranje državne kontrole nad obrazovanjem i vođenjem javnih registara - uključujući ovdje i registre vjenčanih. Obvezni građanski brak tako je ostao konstanta u Njemačkoj sve do danas.

Španjolska može poslužiti kao sličan primjer, iako iz sasvim druge perspektive. Zemlja Svete inkvizicije i fanatičkog katoličanstva, ali i revolucionarnih pokreta, Španjolska je iskusila kako razdoblja radikalnog klerikalizma, tako i razdoblje radikalnog antiklerikalizma. Tako je Napoleonova invazija 1808. godine obilježila početak antiklerikalnog pokreta; kao njegov rezultat, Ustav iz 1812.

²⁰ Cf. Alinčić, *ibid.* Prema ovome izvoru, talijanski Ustavni sud još o postavljenom pitanju nije odlučio.

ukinuo je Inkviziciju i ograničio broj svećeničkih redova, ali je ipak priznao Katoličku crkvu kao državnu crkvu. Nakon restauracije monarhije, započela je ogorčena borba između zastupnika klerikalizma i antiklerikalizma, koja je potrajala - u mnogo intenzivnijem obliku negoli drugdje - sve do 1939. godine. Kao reakcija na silovit sukob i snažne antiklerikalne osjećaje početkom stoljeća, ponovo je ograničen broj svećeničkih redova - ali i uveden obvezatni građanski brak.²¹ Borbe između klerikalnih i antiklerikalnih elementa, često s ljudskim žrtvama, potrajale su i dalje. Privremeno je ta borba okončana falangističkom diktaturom Francisca Franca, koja je vratila prevlast klerikalnim elementima i ponovno uvela obvezatni crkveni (kanonski) brak. Tek u razdoblju demokratizacije nakon Francove smrti 1975. godine došlo je do reforme i bračnog prava, koja je započela Ustavom iz 1978, a potrajala sve do reformi Građanskog zakonika iz sredine devedesetih. Glavne odrednice reforme bila su laiciziranje uvjeta za zaključenje braka, uz fakultativnost u izboru crkvene ili svjetovne forme braka, ali i uz izjednačavanje sviju konfesionalnih zajednica.²²

4. Osnovne odrednice hrvatskoga prava o zaključenju braka

4.1. Povijesni kontekst: uređenje braka u Hrvatskoj do 1946. godine

Hrvatska je, u odnosu prema glavnoj struji liberalnih kretanja u Europi u 19. i 20. stoljeću, u dobroj mjeri bila tek na periferiji. Europski liberalizam bio je u Hrvatskoj uglavnom recipiran preko Austrije, koja je nakon pada Napoleona sama bila jedan od glavnih nositelja konzervativizma europskog *ancien régime*a. I bračno pravo može biti dobar primjer za takvu recepciju "iz druge ruke".

Radi potpunosti slike, treba svakako navesti i to da je u laiciziranju braka i podređivanju crkve državi Austrija sve do Francuske revolucije bila među prvim europskim državama. Car Josip II. (1780-1790) bio je zaslužan za niz reformi koje su imale cilj etatiziranje svih crkvenih funkcija koje nemaju čisto vjerski karakter.²³ Tako je i jozefinskim bračnim patentom iz 1783. godine i Općim

²¹ Obvezatni građanski brak bio je u Španjolskoj propisan između 1870-1875. i 1932-38.; cf. Alinčić, *op. cit.*, str. 655.

²² "... izraženo je mišljenje da je takvim režimom [u Španjolskoj] uspostavljen sustav građanskog braka po uzoru na anglo-saksonsko i skandinavsko pravo, jer država čini samo jedan ustupak (iznimku od pravila za građanski brak), i to u pogledu mjesta sklapanja braka. Sve ostalo u vezi s brakom u potpunosti je predmet državnog prava." Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 656.

²³ Stefanović, *op. cit.* (bilješka 16), str. 49 i d. Prema jozefinskim reformama, car je sam imenovao sve crkvene službenike, uključujući i biskupe, osnivao biskupije i razgraničavao župe. Biskupima je bilo zabranjeno primati od pape titule i određivati nove blagdane bez careve dozvole. Ukinuti su postojeći crkveni zavodi za obrazovanje svećenika i osnovani novi, državni, na kojima se predavalo prema državnim programima.

građanskim zakonikom iz 1811. godine uređena građanska jurisdikcija za uređenje braka, doduše još uz crkveno vjenčanje kao obvezni oblik sklapanja braka. Kada je, međutim, kao jedan od stupova Svete alijanse Austrija postala glavni papinski saveznik u borbi protiv liberalnih elemenata, novi konkordat s Vatikanom i carski patent iz 1855. godine rekatolicizirali su bračno pravo, uređujući obvezatni vjerski brak za katolike i isključivu nadležnost crkvenih sudova za bračne stvari.²⁴ Time je Konkordat "Crkvi posve prepustio i zakonodavnu i izvršnu i sudsku vlast po pitanjima bračne veze, dočim je za Državu pridržao samo čisto građansko-pravna pitanja imovinske prirode".²⁵ Novi obrat dogodio se osnivanjem Austro-Ugarske, 1867. godine, kada je u Ugarskoj Konkordat stavljen izvan snage, a u Austriju vraćeno uređenje iz جوزefinskog doba. No, i takvo uređenje, propisano zakonima iz 1868. i 1870. godine²⁶, predviđalo je u osnovi crkveni brak za pripadnike neke od priznatih konfesija, modificiran tek opcionalnom mogućnošću civilnog braka za osobe kod kojih postoje religijske zapreke za zaključenje braka (tzv. *Notzivilehe*, građanski brak iz nužde) i osobe koje ne pripadaju ni jednoj od priznatih vjeroispovijedi. Drugi, ugarski dio Monarhije uveo je pak zakonskim člankom XXXI. iz 1894. godine na svom području obvezatan građanski brak.

U Hrvatskoj, međutim, čak niti takav, jedva blago liberalizirani režim zaključenja braka nije bio na snazi. Jedinstvene je ocjene, doduše, teško izvoditi, jer je današnji hrvatski teritorij bio podijeljen na više pravnih područja. Uz Istru i Dalmaciju i Vojnu krajinu (koje su neposredno bile podvrgnute austrijskom zakonodavstvu) te Međimurje (koje je potpadalo pod ugarsko zakonodavstvo), jedini pravno autonoman dio bilo je hrvatsko-slavonsko područje (Banska Hrvatska). Što se bračnog prava u njemu tiče, uređenje je bilo još konzervativnije negoli austrijsko. Naime, sve do Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj svjetovnog bračnog prava nije ni bilo, već se izravno primjenjivalo konfesionalno pravo vjerske zajednice kojoj su pripadali bračni drugovi, što je za katolike u praksi značilo izravnu nadležnost eklezijastičkih sudova i neraskidivost braka. Prema *Ženidbenom Zakonu za Katolike i Naputku za Duhovne Sudove glede Stvari Ženidbenih* iz 1856. godine, u Hrvatskoj je i dalje, sve do raspada Austro-Ugarske, na snazi ostao režim prema austrijskom konkordatu iz 1855. godine.²⁷ Prema čl. X. tog konkordata, "crkveni će sudac po propisih svetih zakonah crkvenih, imenito po propisu naredbah tridentinskih suditi u stvarih ženitbenih katolikah, dočim će svjetovni sudac presudjivati jedino gradjanske posljedke braka".²⁸ Formulacija "zakonah crkvenih"

²⁴ Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 650 i d.

²⁵ Lanović, *op. cit.* (bilješka 18), str. 103.

²⁶ Dio zakonodavstva iz tih godina još je uvijek na snazi u današnjoj Austriji; tako npr. Zakon o interkonfesionalnim odnosima državljana u određenim odnosima i Zakon o odnosu škole i crkve od 25. svibnja 1868. godine (RGBl 1868/49; 1868/48).

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Derenčin, *Tumač k Obćemu austrijskomu gradjanskomu zakoniku*, Zagreb, 1880, str. 229.

upućivala je na izravnu primjenu odredaba kanonskoga prava, pa je tako i navedeni Naputak kao državni propis zapravo imao duhovnim sudovima rekapitulirati odredbe kanonskog prava.²⁹ Ukinuti austrijski konkordat iz 1855. važio je u Hrvatskoj manje-više nepromijenjen sve do raspada Austro-Ugarske.

Nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1867. godine, pitanje reforme bračnog prava povremeno se pojavljivalo, često korišteno kao floskula u dnevopolitičkoj borbi. Štoviše, klerikalni su krugovi i katoličke stranke u Hrvatskoj koristile obvezatni građanski brak kao svojevrsno sredstvo zastrašivanja stanovništva u borbi protiv mađaronskih liberala.³⁰ Reforma bračnog prava tako se asocijala s Mađarskom i njezinom politikom u Hrvatskoj, uslijed čega su klerikalni elementi nastojali da se "građanski brak" u Hrvatskoj praktički izjednači s "mađarizacijom".

Opis odnosa prema religijskim slobodama i formi braka u Hrvatskoj svakako bi bio nepotpun bez usporedbe s Mađarskom. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća odvajanje crkve od države bilo je, naime, u Mađarskoj pretvoreno u prvo-razredno političko pitanje, gotovo zaštitni znak za mađarske liberalne (posebno protestantske) elemente.³¹ To se pitanje odrazilo i u zakonskim aktima i uredbama ministarstva kulture, od kojih su se mnogi doticali upravo uređenja braka. Zakon XX. iz 1848. godine proklamirao je slobodu "prihvaćenih kršćanskih vjeroispovijedi". Zakon LIII. iz 1868. godine uređivao je pitanje konverzije iz jedne priznate religije u drugu, miješanih brakova i vjeroispovijedi djece³²; na poslijetku, u funkciji

²⁹ Iz ovoga je proizišla i debata među austrijskim pravnicima, o kojoj izvještava Derenčin, ima li se u slučaju razmimoilaženja između Naputka (koji po izvoru i nije "zakon crkveni") i neke specifične odredbe kanonskog prava primijeniti Naputak ili odredba kanonskog prava. No, budući da su odredbe samog Naputka bile redigirane od nadbiskupa Rauschera, a odobrene i od vatikanskih pravnika, većina je smatrala da je i crkveni sudac vezan Naputkom, a da se tek tamo gdje ovaj štiti ima neposredno "crpiti iz vrielah kanoničkoga prava". Cf. *ibid.*, str. 231-233.

³⁰ Nakon izbora 1897. godine, kada je Koalirana opozicija (domovinaški pravaši i narodnjački obzoraši) uspjela osvojiti trećinu mandata, Khuenova je vlada "optuživala opoziciju za organiziranje protesta širokih narodnih slojeva (napose žena), služeći se mogućnošću uvođenja civilnog braka za zastrašivanje i pritiskom na izbornike". Krišto, *Liberalizam i Katolička crkva u Europi i u (Banskoj) Hrvatskoj*, u: *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 1999, str. 41.

³¹ László, Péter, *Hungarian liberals and church-state relations (1867-1900)*, u: Ránki (ur.), *Hungary and European Civilization*, Budapest, 1989, str. 79.

³² Zakon LIII. donesen je na prijedlog liberalnog ministra Eötvösa, radi realizacije proklamacije o jednakosti vjeroispovijedi pred zakonom. U jednome je pitanju taj zakon, međutim, umjesto rješenja izazvao novu krizu. Naime, prema izvornom prijedlogu čl. 12. toga zakona, u miješanim brakovima roditelji su trebali dogovorno rješavati pitanje vjeroispovijedi djece; utoliko je, traženje jamstva (*térítvények*) vjeroispovijedi djece u miješanim brakovima trebalo biti nezakonito. Ovaj se prijedlog posebno ticao Katoličke crkve, u kojoj je jamstvo odgajanja djece u katoličkoj vjeri za nekatoličkog bračnog druga prema kanonskom pravu uvijek zaključenja takvog "miješanog" braka. Na poslijetku je kao proizvod političkog kompromisa ovo pravilo preformulirano u pravilo *sexus sexum sequitur*, tj. pravilo da vjeroispovijed kćeri (obvezatno) slijedi majku, a vjeroispovijed sina oca. No, Katolička crkva i dalje je, unatoč sankcijama i mnogim prosvjedima drugih religija, nastavila i dalje svu djecu iz miješanih brakova smatrati katolicima i krstiti ih, uslijed čega je došlo do krize poznate

“uklanjanja svih pravnih prepreka realizaciji principa jednakosti religija” (*egyenjóság*)³³ Zakon XXXI. iz 1894. godine uveo je obvezatan građanski brak, a Zakon XXXIII. uveo obvezatnost vođenja državnih registara rođenja, smrti i vjenčanja za sve građane. Godinu nakon toga slijedio je Zakon XLIII. iz 1895. godine o slobodi religijskog ispovijedanja koji je u krug prihvaćenih vjeroispovijedi uključio i Židove, a prešutno priznao i pravo na nepripadanje ijednoj vjeroispovijedi. Iako je u mnogo aspekata pristup mađarskih liberala pitanju odnosa crkve i države ostao nedosljedan (posebno u klasifikaciji vjeroispovijedi³⁴; odnosu prema crkvenim pitanjima kao prema individualnim privilegijama, a ne općim pravima; povremenom antisemitizmu i sl.), liberalne ideje igrale su u drugoj polovici devetnaestog stoljeća veoma bitnu ulogu u mađarskom odnosu prema svim crkvama, pa tako i Katoličkoj - rezultat čega je i bilo uvođenje obvezatnog građanskog braka.

Suprotno od intenzivnog previranja i mnogih pomaka u uređenju konfesionalnih i bračnih pitanja u Mađarskoj, jedina (također zakašnjela i gotovo beznačajna) “liberalna” izmjena u Hrvatskoj bio je interkonfesionalni zakon iz 1906. godine, kojim su, uz proklamaciju ravnopravnosti religija, uređeni i tzv. mješoviti brakovi između katolika i kršćana nekatolika; umjesto dotadašnjeg obvezatnog zaključenja braka u Katoličkoj crkvi bračnim je drugovima različitih vjeroispovijedi omogućen izbor crkve u kojoj će zaključiti brak.

Niti nakon propasti Austro-Ugarske i ulaska u jugoslavensku integraciju nije došlo do bitnijih izmjena u hrvatskom bračnom pravu. I dalje je u Hrvatskoj i Slavoniji za katolike na snazi bilo austrijsko konkordatsko pravo, u Dalmaciji i Istri OGZ, u Međimurju obvezatan civilni brak ugarske provenijencije³⁵, a u Bosni i Hercegovini novi Kodeks Katoličke crkve. Od ostalih jugoslavenskih područja, Kneževina Crna Gora još je od 1886. godine imala zaključen Konkordat sa Svetom Stolicom, a neposredno prije osnivanja Kraljevine SHS to je 1914. godine učinila

kao kriza prekrštenih (*elkeresztelés*). Slobodan (roditeljski) izbor vjeroispovijedi djece prihvaćen je tek Zakonom XXXIII. iz 1894. godine - neposredno nakon Zakona XXXI. kojim je uveden obvezatni građanski brak.

³³ László Péter, *op. cit.* (bilješka 31), str. 81.

³⁴ Tijekom druge polovice 19. stoljeća uvedena je, kao svojevrсно običajno pravo (od 1895. godine i zakonom) podjela vjeroispovijedi na *prihvaćene*, *priznate* i *trpljene*. Prihvaćenim religijama (*receptae religiones*) smatrale su se katolička (unatoč njezinim vlastitim pretenzijama na status još viši od toga, tj. tvrdnje da je ona *haereditario religio* u Mađarskoj), luteranska i kalvinistička (od 1790), pravoslavna (od kraja osamnaestog stoljeća), unijatska (od 1848) i židovska (od 1895). Priznatim religijama smatrale su se židovska (od 1871. do 1895), baptistička (od 1905) i islamska (od 1916). Ostale religijske grupacije bile su tek trpljene (tolerirane), npr. židovi do 1871, nazareni (čiji je zahtjev za priznanjem bio odbijen 1868. godine) i druge “sekte”. *Cf. ibid.*, str. 106-118. Potonje se u pravilu i dalje smatralo pripadnicima ranije “priznate” ili “prihvaćene” religije, prema kojoj su bili obvezani plaćati crkvena davanja, i preko kojih je išla registracija rođenja, smrti i vjenčanja (do uvođenja državnih matica).

³⁵ Prema Uredbi sa zakonskom snagom Banovine Hrvatske od 20. 11. 1939. obvezatni građanski brak u Međimurju je pretvoren u fakultativni crkveni brak. Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 662 i d.

i Kraljevina Srbija; Bosna i Hercegovina imala je (doduše ograničen) Konkordat iz 1881.³⁶ Nastojanja za unifikacijom prava i cjelovitim uređenjem odnosa s Katoličkom crkvom pretvorila su se u Kraljevini SHS i kasnije Jugoslaviji u nastojanje da se, sada na razini nove državne cjeline, zaključi novi konkordat s papom. Projekt zaključenja konkordata počeo je 1921. godine, no dolazak fašista na vlast u Italiji i zaoštavanje odnosa Italije i Vatikana s Jugoslavijom zbog pitanja hrvatske i slovenske manjine u Istri projekt su odgodili. On je obnovljen 1925. godine, no skinut je s dnevnog reda na inzistiranje Stjepana Radića (tada člana vlade) koji je bio kritički usmjeren prema državnopravnom obvezivanju s Vatikanom. Pregovori su, međutim, obnovljeni za vlade Bogoljuba Jevtića, a okončao ih je 1935. godine Milan Stojadinović.³⁷ Tek nakon potpisivanja tekst je sporazuma postao poznat široj javnosti. Nakon intenzivnih javnih polemika, novi Konkordat ratificiran je 1937. godine u Narodnoj skupštini, no kada je došlo do protivljenja Srpske pravoslavne crkve, i kada je nakon javnih razračunavanja³⁸ pitanje Konkordata postalo prvorazredni politički problem, Konkordat nikada nije podnesen na ratificiranje Senatu, te je time "ugašen".³⁹ Njegove odredbe o braku u biti potvrđuju sustav crkvenog braka iz austrijskog konkordata iz 1855. (prema uzoru na Lateranski konkordat iz 1929. i novi konkordat s Austrijom iz 1934)⁴⁰, propisujući građanske učinke braka zaključenog u Katoličkoj crkvi i isključivu nadležnost (katoličkih) crkvenih sudova za brakove sklopljene u Katoličkoj crkvi, čak i za mješovite brakove.⁴¹ Zanimljivo je da je dr. Mihajlo Lanović, profesor kanonskog

³⁶ Važenje tih konkordata bilo je doduše upitno, jer su prema nekim autorima imali tek moralnu snagu, a i sam se papa prema njima ponašao kao da su stavljeni izvan snage. Cf. Lanović, *op. cit.* (bilješka 18), str. 41 i d.; Stefanović, *op. cit.* (bilješka 16), str. 124 i d.

³⁷ Vidi: *Projekat jugoslavenskog konkordata i važeći konkordati, n.d.*, 1937; Lanović, *op. cit.* (bilješka 18); *id.*, *Konkordat pred Narodnom skupštinom*, Beograd, 1937; Kušej, *Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost*, Ljubljana, 1937; *Advokatska kritika Konkordata*, Đakovo, 1937.

³⁸ Nakon ogorčenog protivljenja Arhijerejskog sinoda SPC, koja je tvrdila da se konkordatom daju Katoličkoj crkvi privilegije koje "ostale vjeroispovijedi" nisu imale, došlo je u Beogradu i do demonstracija "pravoslavne litije".

³⁹ U nepotpisanom pamfletu *Projekat Jugoslavenskog konkordata i važeći konkordati*, nakon usporedbe tekstova dvanaest konkordata zaključuje da nacrt "po svome sadržaju, za razliku od svih važećih konkordata, ima izgled jednostranog akta, spremljenog od predstavnika rimokatoličke crkve, a ne dvostranog ugovora između crkve i države." Jedan od protivnika Konkordata bio je i odvjetnik Ivan Ribar, tada zastupnik u Narodnoj skupštini, koji je svoj kritički referat prezentirao na sastanku Odbora advokatske komore (*Branič*, 12:1936, str. 553-558). Na njegov je referat reagirala Đakovačka nadbiskupija - v. *Advokatska kritika konkordata, cit.* Na slovenskom području, konkordat je zastupao dr. Rado Kušej, profesor crkvenog prava Sveučilišta u Ljubljani (v. Kušej, *Konkordat. Ustava in verska ravnopravnost*, Ljubljana, 1937).

⁴⁰ Cf. *Advokatska kritika konkordata*, str. 13.

⁴¹ Čl. XXXII. teksta Konkordata određuje: "1. Vjenčanje obavljeno u katoličkoj crkvi shodno odredbama kanonskog prava, čak i u slučaju mješovite vjere, ima, samim tim, građanske učinke; 2. Parnice oko poništaja i oko *ratum et non consumatum* brakova sklopljenih u katoličkoj crkvi spadaju u nadležnost crkvenih sudova; 3. Sveta Stolica pristaje da sve parnice u kojima se ne radi o bračnoj

prava na zagrebačkom Pravnom fakultetu i ekspert za pitanja odnosa crkve i države, tada i načelnik Katoličkog odjeljenja Ministarstva vjera, još 1925. godine objavio polazne osnove za zaključenje novog konkordata, u kojima se zalaže za eliminiranje bračnog prava iz novoga uređenja odnosa sa Svetom Stolicom.⁴²

4.2. Građanski oblik braka - bračno pravo 1946-1996. godine

Razdoblje obvezatnog crkvenog braka potrajalo je sve do 1946. godine, kada je, slijedeći doktrinu o separaciji crkve i države, uvedeno načelo laiciteta i raskidivosti braka.⁴³ Za zasnivanje građanskih učinaka braka uvedeno je obvezatno zaključenje braka u građanskom obliku. S druge strane, pripadnici vjerskih zajednica bili su pravno slobodni (unatoč povremenim razdobljima faktičnih represalija) da zaključe brak i u crkvenom obliku. Kroz pola stoljeća postojanja ovoga režima zaključenja braka, on se opravdavao odvajanjem crkve od države⁴⁴ (rječnikom grofa Cavoura, "slobodna crkva u slobodnoj državi") i načelom jednakosti svih građana, kao i modernizacijskim nastojanjima. Institucionalnost braka (pravilo da je brak društvena ustanova koja se uređuje zakonom) i obvezatna građanska forma bile su uzdignute na rang ustavnog pravila.⁴⁵ Ustav RH iz 1990. godine zadržao je načelo institucionalnosti, ali je izostavio odredbe o formi zaključenja braka, pa time i suzio načelo laiciteta braka.⁴⁶

Kako su u jugoslavenskoj federaciji od 1971. godine porodični odnosi bili u republičkoj nadležnosti, tako je i brak u Hrvatskoj bio reguliran od 1978. republičkim zakonom - Zakonom o braku i porodičnim odnosima - zakonom koji će se u Hrvatskoj primjenjivati još do kraja lipnja 1999.⁴⁷ Zaključivanje braka uređivale

vezi raspravljaju građanski sudovi; 4. U slučajevima mješovitih brakova građanske vlasti će poraditi da se, na zahtjev uvrijeđene katoličke strane, poštuje jamstvo dano od strane supružnika, da će svi sinovi i kćeri, bez izuzetka, biti odgojeni u katoličkoj vjeri."

⁴² Cf. Lanović, *op. cit.* (bilješka 18), str. 105. Lanović se naročito protivio odredbi o nerazrješivosti braka, posebno za interkonfesionalne brakove, kao i odredbi o obvezatnosti tzv. reversala, tj. obveze da se pri sklapanju mješovitog braka ugovara katolički odgoj djece. Te su odredbe, prema njemu, kršile prava na slobodu savjesti i ravnopravnost priznatih vjera iz čl. 12. Vidovdanskog ustava.

⁴³ V. Alinčić-Bakarić, *Porodično pravo*, Zagreb, 1986, str. 22, bilj. 14 (i tamo citiranu literaturu).

⁴⁴ Cf. čl. 26. Ustava FNRJ (1946); čl. 46. Ustava SFRJ (1963); čl. 174. Ustava SFRJ (1974); čl. 258. Ustava SRH (1974.)

⁴⁵ Tako odredba čl. 190. Ustava SFRJ iz 1974. godine propisuje da "porodica uživa društvenu zaštitu, a da se brak i odnosi u braku i porodici uređuju zakonom" te da se "brak pravovaljano zaključuje slobodnim pristankom osoba koje ga sklapaju pred nadležnim organom" (tj. državnim tijelom).

⁴⁶ V. čl. 61. Ustava RH: "Obitelj je pod osobitom zaštitom države. Brak i pravni odnosi u braku, izvanbračnoj zajednici i obitelji uređuju se zakonom."

⁴⁷ V. bilješku 8 za izvor.

su odredbe članaka 13-27. Već u čl. 13. određeno je da se brak zaključuje "pred općinskim organom uprave, nadležnim za vođenje matične knjige vjenčanih". Između ostalih pretpostavaka za postojanje braka (različitost spolova), ZBPO za zasnivanje braka⁴⁸ traži i potpisom potvrđeni pristanak bračnih drugova u matičnoj knjizi vjenčanih te prisutnost tijela državne vlasti - odbornika skupštine općine ili zastupnika u Saboru kojeg je odredila skupština općine.⁴⁹ Nedostatak takve građanske forme uzrokuje da pravni učinci braka uopće i ne nastaju.⁵⁰

4.3. Nove tendencije: Konkordat sa Svetom Stolicom - Ugovor o pravnim pitanjima iz 1996. godine

Manje-više nepromijenjen, režim obvezatnog građanskog braka potrajao je do novog Obiteljskog zakona iz 1998. godine. No i prije donošenja tog zakona, koji se razmjerno dugo pripremao, zbila su se, kao navještaj novih kretanja, dva važna pomaka u pravnoj sferi. Najprije je, na inicijativu jednog odvjetnika iz Markarske, Ustavni sud donio odluku kojom se pokreće postupak ocjene ustavnosti⁵¹ i potom ukida⁵² kao protivna Ustavu odredba čl. 27. Zakona o braku i porodičnim odnosima prema kojoj se brak u vjerskom obliku može zaključiti tek nakon što je zaključen građanski brak.⁵³ U jednom od svojih najkraćih obrazloženja, Ustavni je sud utvrdio da zabrana vjenčanja po vjerskom obredu prije zaključenja civilnog braka nije u skladu s jamstvom slobode savjesti i vjeroispovijedi iz čl. 40. Ustava, i to stoga što vjerske zajednice imaju ustavno pravo javno obavljati vjerske obrede. Budući da vjenčanje po vjerskom obredu prema važećem zakonu (ZBPO) nema pravne učinke, bez obzira na to je li izvršeno prije ili poslije zaključenja braka, ono je tek čin vršenja vjerskog obreda, pa ga država nema pravo niti ograničavati. Država može ustavna prava, u skladu s Ustavom, ograničiti "samo da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje", a "vjenčanje po vjerskom obredu bez sumnje ne ugrožava niti jednu od ustavom zaštićenih vrijednosti".⁵⁴

⁴⁸ Čl. 28. ZBPO.

⁴⁹ Potonje prema Zakonu o dopunama ZBPO-a, Narodne novine, br. 59/90.

⁵⁰ Čl. 28. st. 2. ZBPO.

⁵¹ Rješenje Ustavnog suda RH od 12. svibnja 1992. (Narodne novine, br. 41/92); u istom je rješenju pokrenut i postupak ocjenjivanja ustavnosti čl. 218. Krivičnog zakona RH prema kojem će se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine kazniti onaj tko izvrši obred vjenčanja po propisima vjeroispovijedi prije nego što je zaključen brak pred nadležnim državnim organom. Potonja je odredba, međutim, ukinuta novim kaznenim zakonodavstvom i prije no što je USRH bio došao u priliku ispitivati je.

⁵² Odluka USRH od 16. veljače 1994. (Narodne novine, br. 25/94).

⁵³ Čl. 27. ZBPO: "Vjenčanje po vjerskom obredu nije dopušteno prije nego što brak bude zaključen po odredbama ovoga zakona."

⁵⁴ Odluka USRH od 16. veljače, *ibid.*

Drugi pomak, koji je išao mnogo dalje od prvoga, jest zaključenje ugovora sa Svetom Stolicom o pravnim pitanjima 18. prosinca 1996.⁵⁵ Taj se ugovor, doduše, u objavljenom hrvatskom tekstu ne naziva konkordatom, niti uređuje sve odnose između države i Katoličke crkve, ali sadržajno, promatran kao dio paketa koji sadrži još tri druga ugovora - o dušobrižništvu nad pripadnicima vojnih i policijskih snaga, suradnji na području odgoja i kulture⁵⁶ i gospodarskim odnosima⁵⁷ - predstavlja jedan od najbitnijih dijelova onoga što se prema odredbama crkvenog prava generalno uređuje konkordatom, pa će se stoga za taj sporazum odnosno za cjelinu tih sporazuma u nastavku teksta također rabiti i termin "Konkordat".⁵⁸

Ugovor o pravnim pitanjima uređuje niz dalekosežnih pitanja u odnosima između države i Katoličke crkve, pa tako, između ostaloga, potvrđuje da su one "svaka u svom poretku neovisne i samostalne" (čl. 1); "priznaje javnu pravnu osobnost Katoličke Crkve [...te...] svih crkvenih ustanova koje imaju takvu pravnu osobnost prema odredbama kanonskog prava" (čl. 2); jamči slobodu održavanja odnosa sa Svetom Stolicom i drugim ustanovama i osobama u zemlji i inozemstvu (čl. 3) kao i niz drugih prava. Materiju braka ovaj konkordat uređuje u čl. 13:

"Članak 13.

1. Kanonska ženidba od trenutka sklapanja ima građanske učinke prema odredbama zakonodavstva Republike Hrvatske ako ugovorne stranke nemaju civilne zapreke i ako su ispunjeni propisi predviđeni odredbama zakonodavstva Republike Hrvatske.
2. Način i rok upisa kanonske ženidbe u državne matice vjenčanih propisuje zakonodavstvo Republike Hrvatske.
3. Priprava za kanonsku ženidbu obuhvaća pouku budućih supružnika o crkvenom nauku glede uzvišenosti sakramenta ženidbe, navlastito o njezinoj jednosti i nerazrješivosti i o građanskim učincima ženidbe sukladno sa zakonodavstvom Republike Hrvatske.
4. Odluke crkvenih sudova o ništavosti ženidbe i odluke Vrhovne vlasti Crkve o razrješnju ženidbenog veza, dostavljaju se nadležnome državnom sudu radi primjene građanskih učinaka odluke, u skladu s odredbama zakonodavstva Republike Hrvatske."

⁵⁵ Vidi tekst Ugovora i Zakon o njegovu potvrđivanju u Narodnim novinama - Međunarodni ugovori, br. 3/95.

⁵⁶ Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture (Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 23/97).

⁵⁷ Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o gospodarskim pitanjima (Narodne novine - Međunarodni ugovori, br. 18/98).

⁵⁸ Konkordat Lanović određuje kao "sporazum između predstavnika najviše crkvene i državne vlasti o pravnom položaju Katoličke Crkve u jednoj Državi uopće ili o rješenju izvjesnoga crkveno-političkog pitanja napose". V. Lanović, *op. cit.* (bilješka 18), str. 28.

Kako se iz teksta čl. 13. Konkordata može vidjeti, intencija Ugovora je da se brak zaključen u Katoličkoj crkvi samim činom svoga zaključenja prizna od pravnog poretka kao važeći, tj. da se činu vjerskog obreda vjenčanja dadu konstitutivni učinci ("... od trenutka sklapanja ima građanske učinke"). Budući da se odredba odnosi na "kanonsku ženidbu", tj. na brak zaključen prema odredbama kanonskog prava, ali da se traži i da "ugovorne stranke", tj. bračni drugovi (supružnici, nevjesta i ženik) nemaju "civilnih zapreka", odnosno da su ispunjeni propisi civilnog zakonodavstva,⁵⁹ time se, za brakove zaključene u Katoličkoj crkvi, uspostavlja dvojni pravni režim. Po paralelnoj podređenosti pravilima crkvenog (kanonskog) i državnog prava razlikuje se novi konkordat od sustava austrijskog (i neuspjelog jugoslavenskog) konkordata, koji su davali primat kanonskom pravu, obvezujući državu da prizna brak koji je valjan prema (samo) crkvenom pravu.

Slična dvostrukost postoji i u pogledu nadležnosti. U pogledu nadležnosti za sklapanje braka, sam Konkordat doduše izričito ne spominje građanski brak (možda i zbog toga što ga crkva ne priznaje), pa njegov tekst ne bi isključivao niti državno zakonodavstvo koje bi tražilo obvezatni crkveni brak. No, s druge strane, za razliku od austrijskog konkordata iz 1855. i pridruženih akata, nije predviđena niti isključivost forme crkvenog braka za katolike, tj. država se ovim konkordatom (barem pravno) nije obvezala nametnuti katolicima obred vjenčanja u crkvi. Uz to, u kontrastu spram uređenja prije 1946. godine, Sveta Stolica pristala je u st. 2. istoga članka izričito na civilnu jurisdikciju za vođenje matičnih knjiga vjenčanih. Što se pak nadležnosti za odlučivanje o prestanku braka tiče, također je ostavljen prostor za dvostruki kolosijek, jer u kontrastu s npr. čl. XXXII. st. 2. jugoslavenskog konkordata, koji je za poništaj katoličkih brakova predviđao isključivu nadležnost crkvenih sudova, čl. 13. st. 4. jedino propisuje "dostavljanje odluka crkvenih sudova o ništavosti ženidbe i razrješenju ženidbenog veza nadležnom državnom sudu, radi primjene građanskih učinaka odluke". No, s druge strane, nije napušteno niti inzistiranje Katoličke crkve na neraskidivosti braka, no u ponešto prikrivenom i nezgrapnom obliku, u čl. 13. st. 3. koji uređuje "pripravu za kanonsku ženidbu" i "pouku budućih supružnika o [...] jednosti i nerazrješivosti sakramenta ženidbe", ali i o "građanskim učincima odluke". Za tu je odredbu ispravno primijećeno da je "neobična zamisao da se u međudržavnom ugovoru navode pojedinosti iz vjerskog učenja o braku"⁶⁰, posebno u svjetlu činjenice da u Ugovoru nije određeno tko bi takvu "pripravu" trebao obavljati. Ako je riječ o jednom jedinom tijelu, npr. katoličkom svećeniku, bilo bi teško smatrati da je on ovlašten kompetentno govoriti o "građanskim učincima", dok bi se od građanskog službenika (npr. matičara) teško

⁵⁹ M. Alinčić s pravom kritizira odredbu kao "nedorečenu i nejasnu", budući da su zapreke (smetnje) prema državnom zakonodavstvu samo dio onoga što su "propisi predviđeni odredbama zakonodavstva Republike Hrvatske". Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 664. *Nota bene*, izraz "propisi predviđeni odredbama zakonodavstva" također je nezgrapnan i pleonastičan (ako se uzme da su "odredbe zakonodavstva" u važećem pravnom jeziku isto što i "državni zakoni i propisi").

⁶⁰ Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 667.

moglo očekivati da kompetentno govori o “uzvišenosti sakramenta ženidbe”. Taj bi se problem još mogao i riješiti, npr. normiranjem obvezatnog pravnog tečaja za svećenike ovlaštene da sklapaju brakove, no preostaje drugi: ista “priprava za kanonsku ženidbu” trebala bi istovremeno poučiti supružnike o “nerazrješivosti ženidbe” i uputiti ih da je građanski pravni odnos braka prema važećim propisima moguće, štoviše i ne odveć teško, razriješiti.

U čl. 13. Konkordata na više se mjesta upućuje na državno zakonodavstvo, do te mjere da se njegove odredbe bez odgovarajuće zakonodavne promjene uopće ne mogu primijeniti. Stoga se taj članak može čitati i kao moralna i pravna obveza države da svoje zakonodavstvo uskladi s ugovornim odredbama. Možda se upravo u svjetlu te obveze može poimati i činjenica da je čitav dio Konkordata koji se odnosi na pitanje braka pisan u gotovo posvemašnjem ignoriranju važeće zakonske terminologije: umjesto termina “brak”, koristi se termin “ženidba”; umjesto “bračnih drugova” stoje “supružnici”, čak i “ugovorne stranke”; umjesto “bračnih smetnji” stoje “civilne zapreke”, umjesto “bračne veze” stoji “ženidbeni vez”; čak ni pojam “građanskih učinaka” nije zakonski pojam, već se, čini se, više naslanja na “građanske posljedke” iz austrijskog konkordata iz 1855. godine.⁶¹ Ako se uzme u obzir da je riječ o međunarodnom ugovoru koji prema čl. 134. Ustava RH ima nadzakonsku snagu i neposredno se primjenjuje kao unutrašnje pravo u RH, takav se postupak čini ipak u najmanju ruku slabo promišljenim i neprimjerenim i može indicirati da je na redakciji teksta Konkordata (ili njegova prijevoda na hrvatski) radila samo jedna od ugovornih strana.⁶²

O priznanju odluka crkvenih sudova v. *dalje* pod 5.2.

4.4. Obiteljski zakon iz 1998. godine

Novi Obiteljski zakon iz 1998. omogućio je da se realizira dio obećanja države Svetoj Stolici datih Konkordatom iz 1996. Što se tiče sklapanja braka, ObZ je

⁶¹ Cf. *ibid.*, str. 664, bilj. 74 i tekst na koji se odnosi: Termin “građanski” ovdje ima značenje slično (nepravnom) razlikovanju između “civilnog” i “vojnog” - on je sinonim za “svjetovno” u opreci spram “vjerskog”. M. Alinčić argumentirano upozorava da je intencija bila da se “građanski” tumači šire prema njegovu važećem pravnom značenju, tako da obuhvati sve pravne učinke (obiteljske, statusne itd.). Uostalom, *Corpus iuris canonici* govori u kan. 1672. da *causae de effectibus matrimonii mere civilibus pertinent ad civilem magistratum*, pri čemu je u službenom hrvatskom prijevodu (Glas Koncila, Zagreb, 1988) *effectibus matrimonii mere civilibus* prevedeno sa “samo svjetovnim učincima ženidbe.” Jasno je, međutim, da u svjetlu teorije koordinacije katolički ugovorni partner nije želio govoriti o “pravnim učincima”, jer je za “crkvene vlasti” pravo (i) ono što crkveni “zakonodavac” donosi, tj. crkveno ili kanonsko pravo. Simptomatično je jedino to da je na takav jezik pristala druga strana, tj. država.

⁶² Činjenica je da arhaični i antikvirani jezik konkordata nije prihvatio niti kasniji Obiteljski zakon, unatoč mnogim terminološkim inovacijama u odnosu prema ranijem pravu.

propisao tzv. fakultativni građanski brak,⁶³ to jest izjednačavanje "oblika" sklapanja braka i učinaka građanskog odnosno vjerskog braka.⁶⁴ Prema autoritativnoj interpretaciji, time "država ustupa vjerskim zajednicama, na temelju posebno sklopljenog ugovora, svoj dio ovlasti i odgovornosti za zakonito sklapanje braka, i to u odsječku postupka u kojem žena i muškarac izjavljuju svoj pristanak na brak".⁶⁵

Što se tiče pretpostavaka za sklapanje braka, Obiteljski je zakon potvrdio dualistički pravni režim iz dvije godine ranije zaključenog Konkordata sa Svetom Stolicom. Naime, uz pretpostavke prema crkvenom pravu ili običajima (koje ObZ, jasno, ne uređuje), za valjanost vjerskog braka potrebno je da osobe koje namjeravaju sklopiti brak prijave svoju namjeru matičaru, koji ima provjeriti jesu li ispunjene "civilne" pretpostavke, tj. pretpostavke propisane ObZ-om, i izdati odgovarajuću potvrdu o njihovu ispunjavanju.⁶⁶ Tek nakon toga oni mogu pristupiti činu vjerskog obreda.⁶⁷ Da bi se vjerskom braku mogli priznati građanski učinci, potrebno je da matičaru bude dostavljena isprava potpisana od bračnih drugova,

⁶³ Cf. za pojam fakultativnog građanskog braka Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 652, bilj. 28 i tekst na koji se odnosi. Čini nam se, ipak, da termin "fakultativni građanski brak" u današnje vrijeme nije sasvim precizan za označavanje sustava u kojem budući bračni drugovi (nevjesta i ženik) imaju pravo slobodno birati između nadležnosti države ili crkve za uspostavu (i, eventualno, materijalnopravne učinke) braka. Naime, iako fakultativnost znači i "biranje po volji", odnosno "neobvezatnost", izraz "fakultativni građanski brak" može indicirati da je redovan oblik *vjerski brak*, a da se "fakultativno" umjesto njega može zaključiti građanski brak. Ako je povijesno fakultativni građanski brak i nastao upravo na taj način (od obvezatnog vjerskog, preko građanskog braka "iz nužde" do slobodnog izbora između oblika braka), danas bi se u Hrvatskoj, u svjetlu pola stoljeća obvezatnog građanskog braka, jednako tako moglo govoriti i o "fakultativnom vjerskom braku". Ako je intencija zakonodavca bila izjednačavanje oba načina sklapanja braka, čini nam se da bi trebalo govoriti o "fakultativnom građanskom ili vjerskom braku", ili pak o "sustavu fakultativnosti" odnosno "sustavu izberivosti". Tako i B. Eisner spominje "fakultativno građansku i crkvenu formu sklapanja braka" - *cit. prema Alinčić, op. cit.* (bilješka 4), str. 651, bilj. 22.

⁶⁴ V. čl. 6. ObZ-a: "Brak se može sklopiti suglasnom izjavom žene i muškarca u građanskom ili vjerskom obliku"; čl. 23: "Brak sklopljen u vjerskom obliku sukladno odredbama čl. 8. i čl. 20. st. 1. i 3. ovoga Zakona, ima od dana sklapanja sve učinke propisane ovim Zakonom".

⁶⁵ Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 667.

⁶⁶ V. čl. 20. ObZ-a. U pretpostavke se ubrajaju kako pretpostavke za postojanje braka (ovdje praktički reducirane na zahtjev da su "nevjesta i ženik osobe različitog spola", čl. 24. st. 1. t. 1), tako i pretpostavke za valjanost braka (članci 26-30. ObZ-a: punoljetnost, sposobnost za rasuđivanje, odsutnost odnosa srodstva odnosno posvojenja, postojanje drugog braka).

⁶⁷ To proizlazi iz čl. 20. st. 1. ObZ-a koji govori o "nevjesti i ženiku koji žele sklopiti brak". No, ObZ je propustio propisati obvezu službenika vjerske zajednice da dopusti sklapanje braka samo ako je takva potvrda pribavljena. To otvara pitanje valjanosti braka koji bi bio sklopljen prije negoli je potvrda dana, odnosno pitanje može li *naknadno* biti izdana potvrda koja bi sanirala inicijalni nedostatak, potvrđujući *a posteriori* da su pretpostavke bile ispunjene. Iz jezične redakcije čini se da matičar takvu potvrdu ne bi mogao dati naknadno (jer to nisu osobe "koje žele sklopiti brak u vjerskom obliku", nego su ga već sklopile), odnosno da bi takve osobe, ako žele svome braku zaključenome u crkvenom obliku dati valjane građanske učinke braka, bile dužne ponoviti vjerski obred. Potonje bi, međutim, barem u nekim vjerskim zajednicama, bilo teško moguće, pa bi u nekim situacijama samo

svjedoka i službenika vjerske zajednice kojom se potvrđuje da je brak sklopljen.⁶⁸ Temeljem ranije potvrde o ispunjavanju zakonskih pretpostavaka (rječnikom Konkordata, “odsutnosti civilnih zapreka”) i dostavljene isprave, matičar brak upisuje u matične knjige. Prema tekstu Zakona, čini se da upis u matičnu knjigu ima samo deklaratoran učinak, a da je za zaključenje braka konstitutivan akt crkvenog vjenčanja.⁶⁹ No, iz Zakona bi jednako tako proizlazilo i to da potvrde vjerske zajednice (npr. isprava iz čl. 21. st. 1; izvadak iz matičnih knjiga vjerske zajednice i sl.) ne bi bile konkludentan dokaz da vjerski brak ima i građanske učinke, već bi taj dokaz jedino bio izvadak iz (državne) matične knjige vjenčanih.⁷⁰ Dvojbeno je bi li matičar prilikom upisa mogao provjeravati jesu li “civilne” pretpostavke, čije je postojanje sam⁷¹ bio utvrdio, kontinuirano bile ispunjene.⁷²

Uređenje iz ObZ-a rabi izraze “vjerski oblik” i “vjerska zajednica”, čime bi se trebalo indicirati da se pravilo o fakultativnom izboru oblika braka odnosi na sve vjerske zajednice, u duhu ustavnog pravila iz čl. 40. Ustava RH o “jednakosti vjerskih zajednica pred zakonom”. Međutim, to se pravilo ograničava već u čl. 8. klauzulom da se “brak u vjerskom obliku s učincima građanskog braka sklapa

preostajalo zaključenje braka u građanskom obliku. Sličan problem može se javiti i ako potvrdi o ispunjavanju pretpostavaka istekle rok važenja od tri mjeseca (npr. ako službenik vjerske zajednice propusti instruktivni rok od pet dana za dostavljanje isprave o vjenčanju). Rok važenja potvrde je, naime, prekluzivan i ubraja se u izričito navedene pretpostavke za zasnivanje pravnih učinaka vjerskog braka (*arg.* iz čl. 23. u vezi s čl. 20. st. 3. ObZ-a).

⁶⁸ Zakon ne određuje izričito ima li takva isprava značenje javne isprave, no čini se da, barem u svjetlu obveze matičara da uzme za istinito ono što je u njoj određeno (da je izražen pristanak za sklapanje braka u vjerskom obliku), ona takvo značenje ima.

⁶⁹ ObZ ne propisuje izričito za vjerski brak kada će on biti sklopljen (kao čl. 19. za građanski brak), ali čini se da bi iz opće definicije iz čl. 6. koja upućuje na “suglasnu izjavu volje žene i muškarca” pravilo iz čl. 19 (“kad nevjesta i ženik izjave svoj pristanak”) trebalo primijeniti i na vjerski brak.

⁷⁰ To proizlazi iz čl. 20. st. 4. ObZ-a: “Matičar će upozoriti nevjestu i ženika da je izvadak iz državne matice vjenčanih dokaz da njihov brak sklopljen u vjerskom obliku ima učinke građanskog braka.” Ipak, ova odredba može dovesti do nedoumica. Ona, naime, ne propisuje izričito da je takav izvadak *jedini* dokaz građanskih učinaka (čime bi za dokazivanje ove činjenice bilo uspostavljeno jedno pravilo vezane ili zakonske ocjene dokaza). U svjetlu općeg procesnog načela slobodne ocjene dokaza, čini se da bi osoba koja takav izvadak iz državnih matice nema mogla ipak dokazivati postojanje braka i svim drugim dokaznim sredstvima (ispravama iz crkvenih matice, svjedocima i sl.), ali samo u parničnom postupku u kojem bi se o postojanju braka odlučivalo kao o glavnoj stvari (parnica radi utvrđenja da brak postoji). U vezi s time o stajalištu (dosadašnje) sudske prakse prema kojem se o postojanju braka i očinstva ne smije rješavati na incidentalan način, već da se stranke treba uputiti na vođenje samostalne parnice, *cf.* Triva, Belajec, Dika, *Gradansko parnično procesno pravo*, Zagreb, 1986, str. 79.

⁷¹ Matičar koji izdaje potvrdu i upisuje treba biti isti matičar, što proizlazi iz riječi “matičaru iz članka 20. ovoga Zakona” u čl. 21. st. 1. Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 666 (bilj. 81).

⁷² Na primjer, ako matičar utvrdi da je, između izdavanja potvrde i vjerskog vjenčanja, jedan od supružnika zaključio drugi (građanski ili vjerski) brak (ili da je neka od činjenica iz njegove ranije potvrde bila pogrešno utvrđena, npr. da bračni drugovi nisu osobe različitog spola, ili da je jedan od

pred službenikom vjerske zajednice koja s Republikom Hrvatskom o tome ima uredene pravne odnose.”⁷³ Time se primjena pravila praktički sužuje na Katoličku crkvu, koja je jedina, pa i prije donošenja ObZ-a, zaključila ugovor s državom “o pravnim pitanjima”, pa time “o tome uredila pravne odnose”⁷⁴. Time se otvara niz ozbiljnih pitanja o ustavnosti i zakonitosti takvog rješenja u svjetlu načela jednakosti pred zakonom (kako za pojedince, tako i za vjerske zajednice), prava na slobodu vjeroispovijedi i zabranu vjerske i ine diskriminacije. Mnoga od tih pitanja relevantna su i za glavnu temu ovoga rada - pitanje liberalizma i katolicizma u bračnom pravu. O tome više *vidi* dalje pod 5.3.

5. Evaluacija

5.1. Opće napomene

Kako se pokazuje iz raznolike slike bračnog prava u Europi, bilo bi dosta teško izvesti konkludentan argument u prilog tezi da je bilo obvezatni građanski brak, bilo priznavanje građanskih učinaka braka (fakultativno) sklopljenog u vjerskoj zajednici jedino kompatibilno s načelima moderne liberalne države. I unutar užeg, omeđenijeg kruga zemalja Europske unije mogu se naći sustavi koji su krajnje različiti u svome odnosu prema crkvenoj odnosno građanskoj formi sklapanja braka. No, jednako tako, što se Hrvatske tiče, ne može se opravdati ni pozivanje na “tradicionalno” rješenje, jer je sadašnji, hibridni sustav, na području Hrvatske u cijelosti nov (s izuzetkom trogodišnjeg razdoblja između 1936. i 1939. tijekom kojeg je na području Međimurja važio fakultativni sustav srodan onome iz ObZ-a iz 1998).

Ono što se, međutim, može izvesti jest tipologija argumenata u prilog različitim modela, kao i lista uvjeta kojima bi moderno bračno zakonodavstvo trebalo udovoljavati da bi bilo sukladno svim principima moderne liberalne države, između

bračnih drugova maloljetan). Iako bi prema čl. 22. matičar bio dužan upisati brak u roku od tri dana samo na temelju isprave vjerske zajednice o sklapanju braka, netko bi se mogao upitati nameće li se time obveza matičaru da u maticu upiše brak za koji zna da nije valjan ili da ne postoji. Budući da je brak prema zakonu zaključen već davanjem suglasnosti u crkvi, matičar bi se, barem kad je riječ o valjanosti braka, trebao ograničiti na ispitivanje je li brak (pa makar i nevaljano) nastao.

⁷³ Konstitutivnost “državnog uređenja pravnih odnosa s vjerskom zajednicom” za pravnu valjanost braka sklopljenog u vjerskom obliku potvrđena je i u čl. 23. ObZ-a, tako da nema nikakve sumnje da brak sklopljen u bilo kojoj vjerskoj zajednici s kojom RH nema “uredene pravne odnose” *de lege lata* ne proizvodi pravne učinke.

⁷⁴ Moglo bi se, doduše, spekulirati i o tome da Ugovor o pravnim pitanjima, budući da je zaključen prije donošenja Obiteljskog zakona, nije odgovarajuće “uređenje pravnih odnosa u pitanjima braka” te da bi ga trebalo prilagoditi novome zakonodavstvu. Uistinu, kako pokazuje analiza *infra* pod 5, taj je konkordat toliko neprecizan i neprilagođen da bi se moglo argumentirati u prilog potrebe preciznijeg novog “uređenja”.

kojih se nalazi kako princip jednakosti, tako i princip religijske slobode i slobode uvjerenja, kako načelo neutralnosti prema pojedinim svjetonazorima i odvojenosti crkve i države, tako i zabrana diskriminacije građana.

U prvome redu, čini se da brojnost primjera suvremenih liberalnih država koje daju građanske učinke religijski zaključenim brakovima indicira da ideal Francuske revolucije, obvezatni građanski brak, nije jedini sukladan liberalnim načelima. No, jednako tako, brojnost liberalnih država koje propisuju obvezatni građanski brak indicira da obvezatni građanski brak ne krši sam po sebi pravo na slobodu vjerskih opredjeljenja i slobodu vjeroispovijedi. Opasnosti postoje, međutim, kod obje paradigme: dok se obvezatni građanski brak, iako *prima facie* sukladan načelu jednakosti i zabrani diskriminacije, može uklopiti u ideologiju totalitarne državne kontrole nad privatnim, pa tako i vjerskim uvjerenjima, kod priznavanja građanskih učinaka konfesionalnim brakovima esencijalno je zadržavanje neutralnosti u odnosu spram svih vjerskih zajednica (pa i osobama bez konfesije). U protivnom, uz načelo jednakosti pred zakonom i zabranu diskriminacije kršit će se i sama sloboda vjerskog opredjeljivanja i zabrana uspostavljanja "državne religije" elementarna za modernu laičku liberalnu državu.

5.2. Javne ovlasti crkvenih tijela i načelo odvajanja crkve od države

Sam problem forme zaključenja braka, koji se do sada nalazio u središtu rasprave, utoliko je sekundaran. Ako država želi prenijeti određene javne ovlasti na privatne osobe i zajednice, ona to može legitimno učiniti: javni bilježnici ovdje mogu biti dobar primjer. Jednako tako, ako se određeni dio javnih prerogativa države da provjeri u formalnom postupku postojanje pretpostavaka za ulazak u brak i u formalnom postupku konstatira da je brak zaključen želi prenijeti na predstavnike religijskih zajednica, i to je moguće, onoliko dugo dok se zadržava jednak odnos prema svim građanima, bez obzira na njihovu pripadnost ili nepripadnost određenoj vjerskoj zajednici.

Ovu tvrdnju ipak treba unekoliko ograničiti, jer kod vjerskih zajednica postoji ipak jedna značajna razlika: naime, javne ovlasti prenesene na službenike određene vjerske zajednice *par excellence* ne mogu udovoljavati načelu jednakosti iz čl. 26. Ustava RH, tj. da su "svi građani i stranci jednaki pred sudovima i drugim državnim i inim tijelima koja imaju javne ovlasti." Razlikovanje između pripadnika i nepripadnika vjerske zajednice i podvrgavanje posebnim restrikcijama vezanim uz vjerska pravila ovdje je tako reći ugrađeno u dualitet obnašanja javnih ovlasti i pridržavanja inherentnih pravila vjerske zajednice. Sklapanje braka prema odredbama kanonskog prava ograničeno je tako u načelu na osobe krštene u Katoličkoj crkvi.⁷⁵ Stoga bi načelo jednakosti pripadnika sviju vjeroispovijedi u pluralističkom

⁷⁵ Cf. odredbu kan. 1086. st. 1. *Codex iuris canonici*: "Nije valjana ženidba između dviju osoba od kojih je jedna krštena u Katoličkoj crkvi ili je u nju primljena i nije formalnim činom od nje otpala, a druga je nekrštena."; kan. 1087: "Nevaljano pokušavaju sklopiti ženidbu oni koji su primili

društvu tražilo da se, ne samo zbog jednakosti vjerskih zajednica nego i zbog jednakosti svih građana pred zakonom, izjednači položaj svih vjerskih zajednica i prizna im jednako pravo obnašanja javnih ovlasti, uz mogućnost da se analogno postupa i s osobama koje ne pripadaju niti jednoj od priznatih vjeroispovijedi. O tome koliko sadašnje uređenje u Hrvatskoj odgovara tim načelima v. dalje pod 5.2.

Na ovom mjestu trebalo bi zastati i razmotriti javna ovlaštenja dana Konkordatom i ObZ-om Katoličkoj crkvi u svjetlu načela odvajanja crkve i države. Za tipologiju odnosa između crkve i države u domaćem kontekstu mogu poslužiti razmatranja profesora Mihajla Lanovića, profesora kanonskog prava na Pravnom fakultetu u Zagrebu između dva svjetska rata, priznatog stručnjaka za crkveno pravo i teoriju prava. On, rekapitulirajući prije svega austrijsku crkvenopravnu teoriju toga vremena, razlikuje tri sustava, tri osnovna "crkvenopolitička sistema": *jedinstvo crkve i države, crkva kao javnopravna ustanova te rastava (odvajanje) crkve od države.*

Sustav *jedinstva crkve i države* (crkvene države i državne crkve) označava koncentracija državne i religiozne vlasti u "jednoj te istoj ruci". U takvoj državi "ne može biti slobode vjeroispovijedanja"; "državljeni druge vjere nemaju građanskih ni političkih prava, a propovijedanje se nauke protivne onoj vladajuće crkve zvanično progoni"; "državni su zakoni vrelom prava i za crkvu, a crkveni su kanoni pravno obavezni i za državu".⁷⁶ Ovaj je sustav prevladavao u srednjem vijeku, a zadržao se u civiliziranom svijetu "samo sporadičkim izuzecima", među kojima je najznačajnija teorija pariteta, odnosno *teorija koordinacije ili konkordatski sistem*:

"Najjače su još [pojedina načela sustava jedinstva crkve i države, *nap. aut.*] zastupana u nauci o *ravnopravnosti crkve i države ili konkordatskom sistemu*, koji se, onamo od prvih decenija prošlog stoljeća, razvio u oficijelno stajalište vladajućih krugova Katoličke crkve. To je zvanično gledište Vatikana po pitanju odnosa crkve i države došlo prviputa do formalnog izražaja u enciklici 'Quanta cura' [...] i onda i u novom Kodeksu kanonskog prava od 1917. godine. Po toj je nauci svaka od pomenutih dviju vlasti u svom području - crkvena u duhovnom, a pravna ili državna u svjetovnom - posve nezavisna i suverena."⁷⁷

Budući da se granice duhovnog i svjetovnog preklapaju, odnosi crkve i države glede "predmeta mješovite prirode" prema ovoj se teoriji imaju riješiti ugovorno - konkordatima. Budući da "pristalice ove teorije smatraju posve prirodnim da odlučnu riječ po tome pitanju imade crkva", do krajnjih konzekvencija izvedena teorija koordinacije, smatra Lanović, svodi se na jedinstvo crkve i države.⁷⁸

svete redove."; kan. 1088: "Nevaljano pokušavaju sklopiti ženidbu oni koji su vezani javnim doživnim zavjetom čistoće u redovničkoj ustanovi."

⁷⁶ Lanović, *Uvod u pravne nauke*, Zagreb, 1934, str. 325.

⁷⁷ *Ibid.*, str. 326.

⁷⁸ Cf. *ibid.*, str. 326-327.

Drugi "crkvenopolitički sistem" je sustav *crkve kao javnopravne ustanove*. Taj sustav nalazi se na sredini između "drugih dvaju, uzajamno posve oprečnih sistema", tj. jedinstva crkve i države i njihova odvajanja. Za taj je sustav bitno da vjerske udruge (bilo zbog toga što pomažu državne svrhe ili što ih država iz drugih razloga želi privilegirati) stječu javnopravni karakter. Prema najraširenijem mišljenju, koje Lanović odbacuje, to je stoga što "njihovi službenici vrše, u izvjesnim stvarima, *funkcije državnih organa*" npr. vodeći matice, sklapajući brakove i sudeći u bračnim sporovima.⁷⁹ S druge strane, Lanović bit javnopravnog položaja konfesijskih udruga nalazi u javnopravnoj prirodi njihovih organizacijskih propisa, i u samoupravnom položaju crkvenih tijela u državnom području. Državnim priznanjem određene vjeroispovijedi država priznaje, prema toj teoriji, "organizaciju i ustav crkveni", tj. priznaje vrhovnom predstavniku crkve, u granicama crkvene autonomije, značenje vrhovne vlasti nad vjernicima.⁸⁰ No, baš zbog toga što djelovanje crkve ima javnopravno značenje, određeni aktivan nadzor i regulacija države u crkvenom području je neizbježna. Utoliko se i pravno uređenje položaja vjerskih zajednica u takvom sustavu dijeli na dvije vrste crkvenopravnih odredaba: jedne, koje donosi državna vlast (tzv. "državno crkveno pravo", *Staatskirchenrecht*), i druge, crkveno pravo u užem smislu, koje autonomno stvara sama crkvena hijerarhija.⁸¹

Konačno, treći sustav, sustav *odvajanja (rastave) crkve i države* pretpostavlja stajalište da je religija privatna stvar svakog pojedinca, zbog čega i crkve imaju položaj *privatnopravnih udruga* u državnom području. Utoliko u tom sustavu država crkvu tretira kao i ostale privatnopravne udruge, prepuštajući u cijelosti unutrašnju organizaciju, upravljanje imovinom i uređivanje unutrašnjih odnosa na način na koji, na primjer, članovi dioničkog društva uređuju statutom svoje odnose.

"Za vršenje disciplinske vlasti nad članovima i službenicima vjerskih udruženja i za naplaćivanje dadžbina u vjerske svrhe ne daje država administrativne pomoći. Ali zato nema ona ni jače kontrole, niti uopće veće kakove ingerencije u poslovima vjerskih organizacija negoli kod svijuju ostalih privatnopravnih udruženja."⁸²

Premda se u stvarnom uređenju pojedinih država mogu pronaći manja ili veća odstupanja od izložene tipologije, ipak se državno ustavno uređenje može svuda svrstati u navedenu mrežu. Tako i Lanović svrstava Kraljevinu Jugoslaviju prema Vidovdanskom ustavu ne u zemlje sustava odvajanja crkve i države, već u zemlje koje priznatim vjerama daju svojstvo "javno-pravnih korporacija ili zavoda u državnom području".⁸³

⁷⁹ *Ibid.*, str. 328.

⁸⁰ *Ibid.*, str. 330. Ta vlast, za razliku od vlasti privatnopravnih udruga, npr. uprave dioničkog društva, isključuje se od kontrole građanskih sudova.

⁸¹ *Ibid.*, str. 331.

⁸² *Ibid.*, str. 332.

⁸³ Lanović, *op. cit.* (bilješka 18), str. 25, 51.

Zanimljivo je da je Republika Hrvatska u Konkordatu iz 1996. godine, u čl. 2. Ugovora o pravnim pitanjima, izrijeком unijela odredbu o *javnoj pravnoj osobnosti* Katoličke crkve, pa i o javnoj pravnoj osobnosti svih crkvenih ustanova koje imaju takvu pravnu osobnost prema odredbama kanonskoga prava (čl. 2). Ta je formulacija u cijelosti protivna još uvijek važećem Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica, koji u čl. 11. propisuje da "vjerske zajednice, odnosno određene njihove organizacije imaju svojstvo *građanske pravne osobe*."⁸⁴ Isto tako, prvi članak istoga Ugovora počinje riječima da "Republika Hrvatska i Sveta Stolica, potvrđujući da su *Država i Katolička Crkva, svaka u svom poretku, neovisne i samostalne...*". Dok prva formulacija odgovara jasno drugome tipu iz Lanovićeve tipologije (crkva kao javnopravna korporacija), potonja formulacija neodoljivo podsjeća na ranije opisanu doktrinu *teorije koordinacije* pape Pija IX. iz enciklike *Quanta cura*, za koju je, prema izloženoj tipologiji, razvidno da se može ubrojiti tipu *državne crkve/crkvene države*. Koliko su oba ta elementa sukladna načelu odvajanja crkve i države iz čl. 40. Ustava RH, ostaje da se ocijeni.

Posebno valja istaknuti da, upravo u kontekstu fakultativnog građanskog ili vjerskog braka, ovlaštenje za sklapanje braka s građanskim učincima (provođenje postupka u kojem će na svečan način biti izjavljen pristanak supružnika), sastavljanje isprave o tome koja će biti podloga za upis u državne matice i sl. - bez sumnje jesu javne ovlasti koje država delegira na predstavnike vjerske zajednice. U naslijeđe liberalne države ubraja se, međutim, i pravilo da niti jedna javna vlast ne može proći bez odgovarajućeg javnog nadzora. Činjenica je, međutim, da niti odredbe Konkordata, niti odredbe ObZ-a, bez obzira na dane ovlasti, ne sadrže posebne "civilne" nadzorne mehanizme, pa čak ni izričite zakonske obveze za "službenike vjerskih zajednica" odnosno "crkvene vlasti". Što se tiče zaključenja braka, ObZ ne obvezuje tako ovlaštenu osobu vjerske zajednice da provjeri jesu li bračni drugovi pribavili potvrdu o ispunjavanju pretpostavaka za sklapanje braka (čime se uopće dovodi u pitanje razlog obveze njezina pribavljanja *prije* zaključenja crkvenog braka) niti brani zaključenje braka ako ima "civilnih zapreka". Jedina (nesankcionirana) obveza službenika vjerske zajednice jest dostavljanje isprave matičaru, i to u (instruktivnom?) roku od pet dana od sklapanja braka.⁸⁵ Jedina indirektna sankcija o kojoj bi se moglo govoriti jest ona koja ne bi pogadala službenika vjerske zajednice, već supružnike: ako brak zaključen u vjerskom obliku ne bi udovoljavao uvjetima iz ObZ-a (npr. zbog toga što nije pribavljena potvrda ili je od njezina izdavanja proteklo više od tri mjeseca) vjerskom se braku ne bi

⁸⁴ Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, *Narodne novine*, br. 14/78, 52/88 i 26/93. Konkordat kao međunarodni ugovor i kasniji pravni akt, dakako, stavlja izvan snage citiranu odredbu s obzirom na Katoličku crkvu, ali ne i na ostale vjerske zajednice, čime se stvara još jedna evidentna nejednakost u njihovu pravnom položaju.

⁸⁵ Čini se da je prema Nacrtu zakona izvorno i dostavljanje isprave u navedenom roku bilo uvjet za zasnivanje građanskih učinaka, ali je kasnije to ispušteno (*arg.* iz usporedbe čl. 23. Nacrta i konačnog teksta Zakona).

priznavali učinci građanskog braka. Ovakvo rješenje - ovlasti bez odgovornosti - ne pridonosi, čini se, pravnoj sigurnosti, a po svojim izvorima ponovno se može čitati u ključu *teorije koordinacije*, tj. sustava jedinstva crkve i države.⁸⁶

5.3. Odredbe novog zakonodavstva i načelo jednakosti

Kao što je već spomenuto⁸⁷, novo obiteljsko zakonodavstvo daje građanske učinke samo braku zaključenom u vjerskom obliku unutar "vjerske zajednice koja s Republikom Hrvatskom ima o tome uređene pravne odnose"⁸⁸. *Prima facie*, to je jezik koji bi mogao izdržati kušnju poopćivosti. No, već površno ispitivanje otkriva da to nije slučaj. Plural "vjerskih zajednica" naime zakriva stvarno stanje stvari, prema kojem u Hrvatskoj postoji sasvim ograničen broj vjerskih zajednica koje - ako već ne zakonski, onda barem faktički i politički - imaju status priznatih vjerskih zajednica. Zakon, dolazeći u pravno područje koje nije prazna ploča, *ex post facta* uređuje zatečeno stanje "uređenosti pravnih odnosa" - i tako se odnosi samo na jednu jedinu vjersku zajednicu, Katoličku crkvu. Navodno poopćiv jezik jednog općeg akta - zakona - koji *de facto* pod plaštom općosti uređuje jedan individualni slučaj neodoljivo podsjeća na konstataciju Franza Neumanna da u "sistemu koji je monopolistički organiziran opći zakon ne može vladati"⁸⁹.

I dikcija "*imati uređene pravne odnose s vjerskom zajednicom*" jest u ovome pitanju znakovita. Sam izraz pretpostavlja da će država "uređivati odnose" ugo-

⁸⁶ Jedan od laičkih argumenata kojim se opravdavalno rješenje koje službenicima vjerskih zajednica ne nameće nikakve obveze jest argument da vjerskim zajednicama treba omogućiti da rade ono što su činile i do sada, bez posebnih obveza koje bi uz sebe vezivale i određenu (svjetovnu) moć. Time bi, tvrdi se, u najvećoj mjeri bilo postignuto odvajanje crkve i države. U odgovor na tu tezu treba navesti da se rado zaboravlja kako se već samim priznavanjem građanskih učinaka crkvenom braku *ipso iure* daje službeniku vjerske zajednice dio državnih javnih ovlasti - ovlast autoritativne potvrde da je izjavljena (konstitutivna) volja bračnih drugova za sklapanje braka. Nedosljednost teze o tome da u pogledu vjerskih zajednica nije ništa promijenjeno pokazuje i odredba koja službeniku vjerske zajednice nameće, barem na riječima, obvezu da dostavi matičaru ispravu o zaključenju braka. Konzistentnije bi bilo rješenje prema kojem bi obveza dostavljanja crkvene isprave o zaključenju braka teretila bračne drugove, ali i tada bi zakon morao sadržavati barem jednu obvezu za službenika vjerske zajednice: obvezu da takvu ispravu sastavi i u određenom roku preda strankama. Da bi se takva obveza uzela ozbiljno, trebalo bi, svakako, uz nju vezati i određenu sankciju, što u ObZ-u sasvim nedostaje. Upravo zbog toga može se dodatno zapitati nije li klauzula priznavanja braka samo onih vjerskih zajednica koje s RH imaju "uređene pravne odnose" zapravo samo paravan za jednostrano priznanje privilegija crkvenoj strani - jer ona na sebe ne preuzima prema svome ugovornom partneru apsolutno nikakve obveze.

⁸⁷ *Vidi supra*, 4.4. *in fine*.

⁸⁸ Čl. 8. ObZ-a.

⁸⁹ Neumann, Promjena funkcije zakona u pravu građanskog društva, u: *id.*, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, 1974, str. 53.

vorno, dakle *al pari* s vjerskom zajednicom (što i ponovno može biti indikacija "teorije koordinacije"). Na ravnopravnoj osnovi može, međutim, država uređivati svoje odnose samo s drugom državom, pa je tako i Konkordat o položaju Katoličke crkve zaključen ne između crkve i države, već između dva suverena subjekta međunarodnog prava, Hrvatske i Svete Stolice. Iza drugih vjerskih zajednica ne postoji takav suvereni subjekt, pa se postavlja pitanje tko bi bio mjerodavan ugovorni partner i bi li uopće bilo moguće s njima "urediti odnose", odnosno urediti ih na istoj razini kao i s Katoličkom crkvom. U komparativnim razmjerima bilo je, doduše, primjera da država na bilateralnoj osnovi uređuje odnose s vjerskim zajednicama⁹⁰, no time pitanje jednakosti postupanja i sukladnosti s načelom odvajanja crkve i države nije skinuto s dnevnog reda. Primjena principa jednakosti i ustavnog načela separacije države i crkve tražila bi, naime, da se pitanje položaja i statusa priznatih vjerskih zajednica uredi tako kao što je u Hrvatskoj uređeno i danas - zakonom.⁹¹ Uostalom, već i *plain language* Ustava RH govori o tome da su "sve vjerske zajednice jednake pred zakonom", što isključuje i to da bi neke od njih bile "jednakije" i imale privilegij da budu (preko međunarodnopravnih aranžmana) "iznad zakona".⁹²

Dosljedno provođenje principa liberalne države - jednakosti pojedinaca bez obzira na rasu, vjeru i nacionalnu pripadnost - tražilo bi u optimalnom slučaju jednako indiferentan i neutralan stav prema svakoj vjeri (bilo priznatoj ili nepriznatoj) i svjetonazoru. Samo po sebi, to bi isključivalo i davanje javnih ovlasti, ako je ono utemeljeno samo na toj osnovi (priznatosti religije). No, liberali često nisu bili poznati po svojoj dosljednosti⁹³, pa tako praktičkom liberalizmu ne bi trebala biti strana ni kompromisna varijanta fakultativnosti u formi sklapanja braka.

⁹⁰ Prema M. Alinčić takvi su slučajevi zabilježeni u Španjolskoj i Italiji. Cf. Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 655-656. Ne treba, međutim, zaboraviti da je riječ o zemljama koje su i ustavno regulirale poseban položaj Katoličke crkve kao jedine državne religije, tako da je ovaj potez bio svojevrsna koncesija iz nužde, kojom su se nastojale neutralizirati posljedice dugotrajnog sustava jedinstva države i crkve.

⁹¹ U RH je i danas na snazi Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica iz 1978. godine (Narodne novine, br. 14/87; 52/88 i 26/93).

⁹² Staro, ali nipošto ne konačno riješeno, pitanje jest pitanje o pravnoj snazi konkordata. Lanović u svojem traktatu pitanju pravne prirode konkordata posvećuje posebnu pozornost (*Konkordat, cit.*, str. 28-35). Ono što se u sadašnjem trenutku pojavljuje kao novina jest ustavni princip o nadzakonskoj snazi ratificiranih međunarodnih ugovora. Čak i ako se može identificirati partner za zaključenje bilateralnih sporazuma s drugim vjerskim zajednicama, nikako nije moguće takav sporazum dignuti na razinu međunarodnog ugovora, a time mu se ne bi mogla dati niti jednaka (nadzakonska) snaga - što je *prima vista* kršenje ustavnog principa jednakosti vjerskih zajednica. O tome vidi više *infra* pod 6, posebno bilješku 105.

⁹³ Npr. njemački liberal Friedrich Naumann bio je pristalica ideje njemačkoga kraljevstva u funkciji nacionalne integracije, što je bilo, kako navode suvremeni autori, *ganz unliberal und die preußische Idee des sozialen Königtums mit dem Konzept de Bonapartismus verknüpfend*. Vidi *Geschichtliche Grundbegriffe, cit.* (bilješka 13), str. 783.

Ono što bi u ovom slučaju trebao biti minimum spojiv s liberalizmom jest iskrena neutralnost (barem) spram priznatih vjerskih grupacija. U cjelini, jednostrano davanje privilegija jednoj vjerskoj zajednici - od priznanja njezina javnopravnog položaja, davanja posebne pravne težine njezinim obredima, do omogućavanja obnašanja javnih ovlasti njezinim predstavnicima, i to ovlasti koje proizlaze iz njihove crkvene, a ne svjetovne investiture - dolazi u opasnu blizinu sustava državne crkve, koji zasigurno nije spojiv ne samo s naslijeđem modernog liberalizma već ni s temeljnim principima moderne demokratske ustavne države.

5.4. Priznanje i izvršenja odluka crkvenih sudova

I u tehničkom i u konceptualnom smislu možda najbolji primjer za demonstraciju paradoksa do kojih dolazi nedomišljenim prihvaćanjem jednostranih konkordatskih odredaba predstavlja stavak 4. članka 13. Ugovora o pravnim pitanjima kojim se država obvezala dati "građanske učinke" odlukama crkvenih sudova.

Od odredaba čl. 13. za tu je odredbu najneizvjesnije kada će (i ako će) uopće stupiti na snagu. Naime, za razliku od valjanosti braka sklopljenog u vjerskom obliku, ObZ o prestanku braka odlukom crkvenog suda ne govori ništa⁹⁴, prepuštajući zacijelo ovu materiju drugom zakonu, mjerodavnom za priznanje i izvršenje odluka koje se smatraju stranim u odnosu prema domaćem pravnom sustavu - Zakonu o rješavanju sukoba zakona (dalje: ZRSZ). Taj zakon, međutim, sadrži samo odredbe o priznanju i izvršenju odluka *stranih* (državnih) *sudova i stranih arbitražnih odluka*, pa stoga priznanje odluka crkvenih sudova - za koje i u čl. 13. st. 4. stoji da će biti "primijenjene [...] u skladu s odredbama zakonodavstva RH" - prema sadašnjem pravu nije moguće.

Odredba čl. 13. st. 4. u sebi sadrži i dalekosežnije ambigvitete. Naime, doslovno interpretirana, ona samo uspostavlja obvezu "crkvenih sudova" da "dostave nadležnom državnom sudu" odluke "crkvenih sudova o ništavosti ženidbe" i "odluke Vrhovne vlasti Crkve o razrješenju ženidbenog veza", a ne i obvezu države da uskladi svoje zakonodavstvo na način da se omogući njihovo priznanje. Govori se, doduše, o tome da se dostavljanje obavlja "radi *primjene* građanskih učinaka odluke" u skladu s državnim zakonodavstvom. Sam izraz "primjena" ovdje je sasvim neprimjeren, jer se "primjenjuju" opći akti (zakoni i drugi propisi), dok odluke ili *imaju pravne učinke* svojom pravomoćnošću (*res iudicata facit ius inter partes*), te se *izvršavaju* (*ovršavaju*) ili *provode*, ili pravne učinke nemaju, pa ih, ako zadovoljavaju propisane uvjete, treba *priznati* (izjednačiti ih s odlukom domaćeg suda), čime one proizvode pravne učinke, i eventualno izvršiti (provesti

⁹⁴ Naprotiv, on u čl. 35. izričito navodi da brak "bez obzira na oblik u kojem je sklopljen [...] prestaje: smrću bračnog druga, proglašenjem nestalog bračnog druga umrlim, poništajem ili rastavom" - isključujući time konkordatsku ideju o "dostavi odluke crkvenog suda radi primjene njenih građanskih učinaka".

postupak ovrhe osuđujućih - kondemnatornih - odluka). Teško je zamisliti da je taj *lapsus linguae* samo proizvod nekompetentnosti sastavljača; izgleda da je on više motiviran ideološkom postavkom Crkve da suđenje u bračnim sporovima katolika *iure proprio* pripada crkvenom, a ne državnom sucu, što je država dužna priznati i automatski provesti.⁹⁵ I neke druge "tehnikacije" ovdje priječe jasnoću: naime, "crkveni sudac" će prema odredbama kanonskog prava biti u pravilu sud mjesta u kojem je brak sklopljen ili tuženik ima prebivalište i sl.⁹⁶ - dakle za brakove domaćih državljana često "domaći" crkveni sud (naime, sud koji djeluje na području Hrvatske); s druge strane "odluke Vrhovne vlasti Crkve" jesu odluke Apostolske Stolicе, dakle pape osobno - prema tome *par excellence* strane (para)sudbene odluke.

Smatrale se odluke crkvenih sudova domaćima ili stranima, preostaju mnoga osjetljiva pitanja. U prvome redu, kada bi se ti sudovi smatrali domaćima, onda bi se na njih, i na suce u njima, trebale primjenjivati odredbe Ustava o sudbenoj vlasti, koje između ostaloga uređuju samostalnost i neovisnost sudbene vlasti; pravilo da se suđenje obavlja (samo) na temelju hrvatskog Ustava i zakona (a ne npr. kanonskog prava); suđenje u ime države; osnove sustava imenovanja i razrješenja sudaca - što su sve uvjeti koje crkveni sudovi ne ispunjavaju. No, i kao tijela strana u odnosu prema domaćem pravosudnom sustavu, crkveni bi sudovi trebali udovoljavati jamstvima iz čl. 6. Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i o pravu na "nezavisnog i nepristranog suca".⁹⁷

I sam sadržaj priznanja pravnih učinaka odluke crkvenog suda, kada bi bez obzira na predstavljene poteškoće takve odluke trebalo priznavati, nije jasan. Konkordat naime spominje dvije vrste odluka - o "ništavosti ženidbe" i "razrješenju ženidbenog veza". Niti jedna od takve dvije odluke ne postoji prema domaćem pravu, pa se one prema tome ne mogu ni priznati ("izjednačiti po pravnim učincima s odgovarajućim odlukama domaćeg suda"). Naime, prema važećem hrvatskom pravu, postoje tri vrste bračnih sporova: parnice da brak postoji ili ne postoji - čiji je učinak deklaratoran, parnice za poništaj braka i brakorazvodne parnice, čiji je učinak konstitutivan. Prema kanonskom pravu, naprotiv, postoje "parnice za proglašenje ništavosti ženidbe" (*causae ad matrimonii nullitatem declarandum*) "parnice rastave ženidbenih drugova" (*causae separationis coniugum*) te "postupak za oprost od tvrde neizvršene ženidbe" (*processus ad dispensationem super matrimonio rato et non consumato*). Niti jedan od tri svjetovna bračna spora ne korespondira odgovarajućem crkvenom. Tako je "rastava ženidbenih drugova" kanonskog prava samo faktička separacija ("od stola i postelje"), koja ne dovodi

⁹⁵ Tako tekst kan. 1671: "Ženidbene parnice krštenih po vlastitom pravu pripadaju crkvenom sucu." (*Causae matrimoniales baptizatorum iure proprio ad iudice ecclesiasticum spectant.*)

⁹⁶ Vidi odredbe kan. 1673. o nadležnosti.

⁹⁷ Cf. Uzelac, Hrvatsko procesno pravo i jamstvo "pravičnog postupka" iz Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, *Zbornik PF Rijeka*, 19:1998, str. 1005-1030.

do prestanka nerazrješivog sakramenta braka kao razvod braka.⁹⁸ Jedna od dviju odluka koje spominje Konkordat, naime parnica za proglašenje ništavosti, kako se iz samog naziva može vidjeti, za razliku od svjetovne tužbe za poništaj, ima deklaratoran karakter⁹⁹. Konačno, treća parnica, također u Konkordatu spomenuta, tužba za "razrješenje ženidbenog veza" *alias* postupak za oprost (dispencaciju) od *rato et non consumato* braka¹⁰⁰, po svome je opsegu i jurisdikciji tako uska da joj se teško može naći korelat u svjetovnom pravu.

Istina, glavni intendirani učinak crkvenih odluka o poništaju/razrješenju, prestanak braka ili utvrđenje da on nije niti nastao, načelno bi se mogao priznati i "primijeniti", tj. provesti u državnim maticama. No, posebno za parnice za poništaj braka, isti bi uzroci vodili dvjema različitim učincima prema svjetovnom i crkvenom režimu poništaja: jednom bi dolazilo do prestanka braka, a drugi put do autoritativnog utvrđenja da braka nije ni bilo, uslijed čega bi npr. materijalno neosigurani bračni drug u prvom slučaju imao, a u drugom nemao pravo na uzdržavanje i sl. - ukratko, načelo jednakosti građana pred zakonom bilo bi stavljeno na tešku kušnju.¹⁰¹

No, kada bi se i ove "tehnikalije" prevladale i našao put da svjetovni autoritet prizna ono što je duhovni autoritet odlučio - naime da braka (više) nema, ostaje šire načelno pitanje još jedne jednakosti, i to jednakosti konkordatskih ugovornih strana. Naime, pristajući da se priznaju svjetovni učinci odlukama katoličkih crkvenih sudova o poništaju braka, država čini ono što sama Katolička crkva odbija učiniti - naime priznati valjanost odlukama državnih sudova o prestanku braka. Ovdje na površinu izlazi ono što je Lanović nazivao "prirodnim stavom teorije koordinacije ili konkordatskog sistema"¹⁰², tj. stavom da u ovim pitanjima - prema načelu jedinstva crkve i države - crkva ima zadnju i odlučnu riječ.

Na posljétku, može se postaviti i pitanje praktičke važnosti odredbe o priznanju odluka crkvenih sudova. Ako se promotre odredbe Obiteljskog zakona (i ZBPO-a) o prestanku braka i odgovarajuće odredbe *Codex iuris canonici*, nameće

⁹⁸ Novi ObZ je dosadašnji termin "razvod" pretvorio u "rastavu", čime je samo pridonio crkveno-svjetovnoj pojmovnoj konfuziji, jer, kao što se vidi iz gornjeg prikaza, rastava ima specifično značenje u kanonskom pravu, različito od "razvoda".

⁹⁹ Dakle, pozitivna presuda o utvrđenju ništavosti utvrđuje da brak nikada nije ni nastao, dakle da nije nikada niti proizvodio pravne učinke, za razliku od svjetovnog poništaja prema hrvatskom pravu, čiji je učinak prestanak braka, koji doduše jest bio sklopljen, ali nije bio valjan. Praktične su razlike velike, posebno ako se ima u vidu položaj zajedničke djece i imovinske odnose bračnih drugova.

¹⁰⁰ Ovdje, iznimno, jezik Konkordata ne odgovara čak ni važećoj terminologiji kanonskog prava.

¹⁰¹ Povreda tog načela bila je razlog i pokretanja pitanja ustavnosti sličnog sustava u Italiji. Alinčić, *op. cit.* (bilješka 4), str. 654.

¹⁰² V. *supra*, bilj. 77 i tekst na koji se odnosi.

se uopće pitanje smislenosti postupka bračnog druga koji umjesto odgovarajućeg bračnog spora prema "civilnim" propisima izabere put crkvenog poništaja ili dispencije. Uvjeti koje crkveno pravo propisuje za poništaj i dispenciju od nekonzumiranog braka daleko su tegobniji od odgovarajućih svjetovnih odredaba. Naročito, odredbe o razvodu (sada: rastavi¹⁰³) braka u Obiteljskom su zakonu daljnje liberalizirane: prema njemu je dovoljno da se, sada i bez obzira na postojanje vlastite maloljetne djece, utvrdi (alternativno) teška i trajna poremećenost bračnih odnosa, da je protekla godina dana od prestanka bračne zajednice ili da to zahtijevaju oba bračna druga, i sud će biti dužan brak rastaviti.¹⁰⁴ Jedini pretpostavljivi poticaj za pokretanje vrlo restriktivnog crkvenog puta "proglašenja braka ništavim" jest omogućavanje sklapanja novoga braka u (Katoličkoj) crkvi. No, i ovdje je pretpostaviti da bi paralelno pokretanje postupaka crkvenog i svjetovnog poništaja u mnogim situacijama bilo jednostavnije i praktičnije od tegobnog puta crkvenog poništaja kojem bi slijedio postupak državnog priznanja pravnih učinaka. U svakom slučaju, iz odredbe st. 4. nipošto nije razvidna motivacija interesima katoličkih vjernika, već, naprotiv, čini se da je ona ovdje primarno zbog potvrđivanja katoličke doktrine o supremaciji crkve u pitanjima koja su, prema kanonskom pravu, *iure proprio* u nadležnosti "suverene vlasti Crkve".

6. Zaključci

Republika Hrvatska svojim se Ustavom iz 1990. godine obvezala pridržavati načela moderne liberalne države - između ostaloga i načela slobode vjeroispovijedi i odvojenosti crkve i države. Pojedine vjerske zajednice u Ustavu se niti jednom riječi izriječno ne spominju, pa tako niti Katolička crkva. Naprotiv, čl. 41. Ustava eksplicitan je u deklariranju jednakosti "svih vjerskih zajednica" pred zakonom.

Temeljna ustavna opredjeljenja ne treba smetnuti s uma niti kada je riječ o naizgled tako benignim i kontingentnim pitanjima kao što je oblik sklapanja braka. Priznavanje (svjetovnih) pravnih učinaka vjerskom obredu u biti znači (veće ili manje) priznanje javnih ovlasti službenicima tih vjerskih zajednica. Takvo uređenje nije neobično za zemlje koje iz tradicijskih razloga nisu u cijelosti provele odvajanje crkve i države; neke od tih država za sebe i danas tvrde da su liberalne i demokratske, premda su odredbe o "državnoj crkvi" donedavno bile dio njihova ustavnog poretka. Zbog takvih komparativnih argumenata i rastezljivosti pojma "liberalizam" teško je po sebi tvrditi da je "crkvenopolitički sistem" koji crkvu poima kao javnopravnu korporaciju *per se* neliberalan. Pitanje je li takav sustav sukladan hrvatskom ustavnim sustavu koji deklarira odvajanje crkve i države već je drugo pitanje, o kojem bi, čini se, razborito razilaženje argumenata bilo moguće.

¹⁰³ Za kritiku termina rastava vidi *supra* bilj. 98 i tekst na koji se odnosi.

¹⁰⁴ Čl. 43. ObZ-a.

Ako bi se sustav izbora između jednakopravnih "formi" (točnije, slobodnog izbora između suvremenog "civilnog" braka i tradicionalnog crkvenog braka) kao takav i mogao interpretirati kao kompatibilan modernoj liberalnoj državi (barem u smislu "liberalnosti" kao slobode izbora), ne bi smjelo biti dvojbe oko toga da bi se "izbor" trebao odnositi jednako na sve vjerske zajednice. Svaki sustav koji bi privilegirao samo jednu (bez obzira na njezinu snagu, veličinu, povijest ili tradicijsku ukorijenjenost) bio bi sam po sebi neliberalan - a u ustavnom smislu i protuustavan.

Odredbe Obiteljskog zakona, mijenjajući vjerski indiferentno, pa tako i neutralno rješenje obvezatnog građanskog braka (uz opcionalni vjerski brak kao "privatnu stvar građana"), ušle su u izuzetno osjetljivo područje jednakopravnosti građana i vjerskih zajednica. Propisujući pravne učinke samo za brakove "vjerskih zajednica koje o tome imaju uređene odnose s državom", ObZ je unio rješenje koje se nalazi ispod praga određenog Ustavom, koji ostvarenje jednakosti vjerskih zajednica pred zakonom ne uvjetuje nikakvim oblikom bilateralnog sporazuma ili druge državne koncesije. Jedino Ustavu sukladno rješenje bilo bi stoga ukidanje tog ograničenja, odnosno priznavanje pravnih učinaka brakovima sklopljenim u svim vjerskim zajednicama. U međuvremenu, može se razmotriti mogućnost donošenja odgovarajućih palijativnih mjera koje bi trebale pokazati privrženost RH njezinim temeljnim ustavnim principima, npr. hitno jednostrano, multilateralno ili simultano bilateralno davanje koncesija drugim vjerskim zajednicama. *A fortiori*, te druge vjerske zajednice imale bi puno pravo zahtijevati da se konkordatske privilegije protegnu i na njih, pod jednakim uvjetima.¹⁰⁵

Odredbe Ugovora o pravnim pitanjima sa Svetom Stolicom o "građanskim učincima" crkvenih brakova, zanemariivši njihove tehničke i terminološke nedostatke i problem jednakosti vjerskih zajednica, također sadrže elemente koji bi se mogli povezati s konceptom "državne crkve" ili "crkvene države". Naročito je taj problem evidentan u odredbi o "primjeni građanskih učinaka" odluka crkvenih sudova. Elementarni uvjet za pomirenje Ugovora o pravnim pitanjima s načelima

¹⁰⁵ *Prima facie* to bi značilo zaključivanje usporedivih ugovora kojima bi se "uredili pravni odnosi". No, dok bi to svakako umanjilo stanje nejednakosti iz motrišta vjerskih zajednica, moramo primijetiti da time ne bi bila uklonjena inicijalna protivnost Ustavu. Naime, odgovarajuće ugovore ne bi bilo moguće uzdići na rang nadzakonskog akta kakvi su ugovori sa Svetom Stolicom kao međunarodnim subjektom, pa time ne bi bila uklonjena sustavna i postupovna nejednakost položaja pojedinih zajednica. Konačno, čak i kada bi se taj problem uspio riješiti, preostaje načelno pitanje sukladnosti takvih aranžmana s Ustavom proklamiranim načelom odvojenosti države i crkve. Neizlječivu nedosljednost ugovornog rješavanja pitanja koja dodiruju univerzalna ljudska prava uvidjeli su dosljedni zastupnici načela liberalne demokratske države još u devetnaestom stoljeću inzistirajući na tome da se položaj vjerskih zajednica treba urediti općim, određenim i neretroaktivnim pravnim aktom, dakle *zakonom*. Cf. u istom smislu i stajalište I. Padjena, prema kome je zaključivanjem četiriju ugovora između Svete Stolice i Republike Hrvatske "...tim samim, potpuno neovisno o tome koji je pobliži sadržaj tih ugovora, povrijeđen Ustav" jer je međunarodni ugovor iznad zakona, "pa stoga uređenje položaja pojedine vjerske zajednice u Hrvatskoj međunarodnim ugovorom privilegira tu vjersku zajednicu, a diskriminira sve ostale". Padjen, *Katolička crkva i hrvatski Ustav: tko čuva same čuvare?*, prinos za skup Katoličanstvo i liberalizam u Hrvatskoj II (rukopis), str. 1.

moderne liberalne države bio bi da se ta odredba zanemari, za što se, srećom, već u samom Ugovoru mogu naći oslonci. Ignoriranje navedenih odredbi svakako bi spriječilo šire poteškoće i konkretne povrede načela jednakosti pred zakonom. Šira pitanja vezana uz konkordatsko uređivanje položaja vjerskih zajednica *en gros* i njegovu sukladnost s važećim hrvatskim Ustavom, međutim, ostaju i dalje otvorena.

Summary

Alan Uzelac: **From Liberalism to Catholicism: Some Aspects of the Legal Regulation of Church and State Relations in Croatia - The New Marital Law**

The last decade of the 20th century in Croatia has been marked by a series of social and legal developments influenced by the doctrine of the Catholic Church. Two of these most recent developments deal with marital law. On one hand, one of the four agreements concluded between Croatia and the Holy See from 1995 to 1998 provides recognition of church marriages and respective decisions of the ecclesiastical courts in marital disputes (nullity of marriage, absolution from *rato et non consumato* marriage). On the other hand, the new Family Law of 1998 accordingly changed the legal framework for the conclusion of marriages. Under the former rule that will be replaced from July 99, marriages had to be concluded and registered with civil authorities in order to be legally valid. In addition, everyone was free to perform another religious wedding ceremony, but without legal relevance. The new law, instead of such a system (*e.g.* obligatory civil marriage), provides another - a system of a facultative civil/religious marriage. According to such a system, future spouses may freely choose either a civil marriage, or a church marriage. Marriages concluded in church would be recognized as legally valid if legal requirements (confirmed in a certificate of the state official issued prior to the church wedding) are met. However, the new law limits recognition of marriages to religious communities that have "settled legal relations with the State" in this respect. In practice, it means that only Catholic marriages will be recognized, since the Catholic Church was the only one to enter into such an agreement, even before the drafting of the new Family Law. In this paper, the author argues that, whereas state recognition of church marriages might be reconciled with the basic principles of modern constitutional liberalism (*e.g.* equality of citizens), it has to be drafted very cautiously in order to avoid any discriminatory practices. Since the described regulation does not meet this requirement, it might run against the constitutional principles of the equality of religions and the separation of church and state. This thesis is supported by an inquiry into the historical origins of the debate about the legally permissible forms of marriage; a short history of marital law in Croatia and neighboring territories; and constitutional reasoning on the role of agreements with the Catholic Church ("concordats").